

Rekonstruiranje kolektivnog sjećanja: kuta kao indikator društveno-ekonomskih promjena

Begović, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Textile Technology / Sveučilište u Zagrebu, Tekstilno-tehnološki fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:201:574482>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-28**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Textile Technology University of Zagreb - Digital Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
TEKSTILNO-TEHNOLOŠKI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

REKONSTRUIRANJE KOLEKTIVNOG SJEĆANJA: KUTA KAO INDIKATOR
DRUŠTVENO-EKONOMSKIH PROMJENA

PETRA BEGOVIĆ

Zagreb, rujan 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
TEKSTILNO-TEHNOLOŠKI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

REKONSTRUIRANJE KOLEKTIVNOG SJEĆANJA: KUTA KAO INDIKATOR
DRUŠTVENO-EKONOMSKIH PROMJENA

Studentica:

PETRA BEGOVIĆ,

10407/TMD-TKM

Mentor:

doc. dr. sc. TONČI VALENTIĆ

Zagreb, rujan 2022.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF TEXTILE TECHNOLOGY
THEORY AND CULTURE OF FASHION

GRADUATE THESIS

RECONSTRUCTING COLLECTIVE MEMORY:
KUTA AS AN INDICATOR OF SOCIO-ECONOMIC CHANGES

Student:

PETRA BEGOVIĆ,
10407/TMD-TKM

Mentor:

doc. dr. sc. TONČI VALENTIĆ

Zagreb, September 2022

Ime i prezime: Petra Begović

Studijske grupe i godina upisa: Teorija i kultura mode, 2016.

Lokalni matični broj studentice: 10407/TMD-TKM

Naslov rada na hrvatskom jeziku: *Rekonstruiranje kolektivnog sjećanja: Kuta kao indikator društveno-ekonomskih promjena*

Naslov rada na engleskom jeziku: *Reconstructing collective memory: Kuta as an indicator of socio-economic changes*

Broj stranica: 64

Broj priloga: 0

Datum predaje rada: Rujan 2022.

Sastav povjerenstva koje je rad ocijenilo i pred kojim je rad obranjen:

1. izv. prof. Katarina Nina Simončič, predsjednica
2. izv. prof. dr. sc. Martinia Ira Glogar, članica
3. doc. dr. sc. Tonči Valentić, član
4. prof. dr. sc. Žarko Paić, zamjenik člana/ice

Datum obrane rada: 26.09.2022.

Broj ECTS bodova: 10

Ocjena:

Potpis članova/ica povjerenstva:

1.

2.

3.

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOGA RADA

Ovim potvrđujem da sam osobno napisao/la diplomski rad pod naslovom

Rekonstruiranje kolektivnog sjećanja: Kuta kao indikator društveno-ekonomskih promjena

i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, podaci ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni članci i sl.) u radu su jasno označeni kao takvi te su navedeni u popisu literature.

Petra Begović

(potpis)

Zagreb, 11. rujna 2022.

SAŽETAK

Početno istraživačko traganje započeto je pitanjem «može li se i je li se uspostavom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije ideja o revolucionarnoj (klasnoj i rodnoj) ravnopravnost utjelovila u odjevnom predmetu – radničkoj tj. školskoj kuti kao opredmećenoj ideji oslobođenog čovjeka». Sjećanja, prakse i značenja vezana uz, često tek ovlaš, opisan predmet upućivala su na prazninu i nepouzdanost povijesnog društvenog sjećanja, posebice u kontekstu izmjena političkih i ekonomskih sustava na području bivše SFRJ. Ovaj rad je pokušaj da se ukaže kako se *kuta* može i mora višerazinski posmatrati, ne nudi odgovore već postavlja pitanja i u zatečenom, svojevrsnom zrakopraznom, vremenu i prostoru uviđa konture sistematskog zaborava *male povijesti*.

Ključne riječi: kuta, Jugoslavija, uniforma, politike pamćenja, antropologija mode i odijevanja

SUMMARY

The initial research began with the question "whether, with the establishment of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, the idea of revolutionary (class and gender) equality was embodied in a garment – the workers', i.e. the school frock-like uniform (*kuta*) – as a materialized idea of a liberated human being." The memories, practices and meanings associated with the object, which is often vaguely or offhandedly described, point to a gap and unreliability of historical social memory, especially in the context of political and economic system changes within the countries of the former SFRY. This paper is an attempt to show how *kuta* can and must always be considered on multiple levels. It does not offer answers, but rather poses questions and, presented within a kind of temporal and spatial vacuum, is just beginning to unveil the contours of the systematic forgetting of a *small history*.

Keywords: kuta, Yugoslavia, school uniform, politics of memory, anthropology of dress and fashion

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. TERMINOLOGIJA I POVIJESNI KONTEKST PREDMETA ISTRAŽIVANJA	
2.1. Pregled terminoloških pojmova: uniforma, kodeks odijevanja u školi, (školska i radnička) kuta	3
2.2. Kratak uvid u primjenu školske odjeće tijekom XIX. i prve polovine XX. stoljeća na području Hrvatske	5
2.3. Kratak pregled povijesti i društveno-ekonomskog konteksta razvoja školskog sistema Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije	7
2.4. Ideološke implikacije razvoja obrazovnog sustava i konstruiranje kulturom posredovanog socijalističkog subjekta	10
2.5. Kratka re-kontekstualizacija morfologije školske kute SFRJ	12
- Boja	
- Materijal	
- Proizvodnja	
2.6. Ukidanje i iščezavanje kute iz javnih praksi te muzealizacija predmeta	15
3. TEORIJSKI OKVIR I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA – Ka interdisciplinarnom pristupu predmetu istraživanja: Kuta kao predmet zamišljaja	
3.1. Prizma antropološke pozicije	17
3.2. Prizma interdisciplinarnog istraživanja mode i odijevanja	18
3.3. Post/strukturalistička aktivnost i semiotika mode	19
3.4. Teorija mode i marksističko-feministička prizma	22
3.5. Prizma de/konstrukcije povijesti i društvenog sjećanja/zaborava	27
4. ARTIKULACIJA – Ka promišljanju kute kao obećavajućeg instrumenta ravnopravnosti	29

5. EMPIRIJSKI – Kuta kao pitanje sfere simboličkog, performativnog i ideološkog	34
5.1. Kodiranje:	35
- *siromaštvo - prosperitet	
- *prošlost - sadašnjost	
- *obveza - izbor, *uniforma - odjevni predmet	
- *hijerarhija - anarhija	
- *materija - metafizika, *slika - jezik, *sjećanje - zaborav	
- *norma - subverzija, *osnovan (rudimentaran) - nadgrađen (s sofisticiran), *utilitarno (praktično) - estetsko (modno)	
- *muško - žensko, *pripadnost - razlikovanje, *disciplina - sloboda	
- *kolektivno - individualno, *javno - privatno	
- *periferija - središte, *moda-antimoda, *nostalgija - trauma	
- *promjenjivost - nepromjenjivost	
5.2. Pitanje povijesti kute kao pitanje povijesti Drugog / ženskog	47
5.3. O prijedlogu suvremenog povratka redukcijском mehanizmu školske kute	52
6. ZAKLJUČAK – Kuta u centrifugi: Prijedlozi čitanja hiperteksta	55
7. IZVORI	
- Literatura	59
- Internetski članci i izvori	61
- Izvori kazivanja	63

1. UVOD

Diplomski istraživački rad otpočinje pitanjem suprotstavljenim ideji čuvanja i darivanja u naslijeđe osobnih, iznimnih, dragocjenih modnih komada te se okreće ka naizgled običnom odjevnom predmetu iz prošlosti čija je praksa bila široko prisutna u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) – (školskoj) kuti. Je li se uspostavom SFRJ ideja o revolucionarnoj (klasnoj i rodnoj) ravnopravnost utjelovila u odjevnom predmetu – može li se (radnička i školska) kuta posmatrati kao opredmećenu ideju jednakovrijednog i oslobođenog *novog čovjeka* te što nam njeno iščezavanje iz suvremenog javnog diskursa i prakse govori o simboličkom potencijalu i kapitalu odjevnog predmeta?

Analiza građe diplomskog rada – čiji se teorijski okvir razapinje između tekstova i koncepata Pierrea Nore i Paula Connertona (društveno i povijesno sjećanje), Jennifer Craik (spektakl uniformiranoga tijela), Stuarda Halla (uspostava identiteta), Judith Butler (*queer* teorija i performativnost roda) te Michela Foucaulta (odnosi moći i znanja, nadzora i kazne), odnosno zbira radova autora i teoretičara područja teorije mode, sociologiji kulture, kulturalnih studija i semiotike poput Žarka Paića, Rolanda Barthesa, Deana i Igora Dude, Sanje Potkonjak i dr. – počiva na antropološkoj metodologiji i fenomenološkom pristupu promišljanja društvene i kulturne prakse odijevanja i mode, s fokusom na onu školske kute u specifičnom vremenskom i geografskom, preciznije društveno-ekonomskom kontekstu područja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, preciznije Hrvatske, od neposrednog završetka Drugog svjetskog rata do donošenja novog Ustava SFRJ 1974. godine.

Diplomski je rad podijeljen u nekoliko većih cjelina. U prvom dijelu rada determiniraju se ključni pojmovi i predstavlja sažeti dijakronijski pregled prakse školske odjeće i kodeksa odijevanja u obrazovnom sistemu na području Hrvatske tijekom posljednja dva stoljeća.

U drugom dijelu predstavljaju se, prema mišljenju autorice rada, ključne teorijske postavke društveno-humanističkih pravaca prikladnih za interdisciplinarno istraživanje teme.

Treći je dio posvećen predavljanju rezultata analize istraživanja strukturiran u tri segmenta: predavljanje kodiranog materijala, te dva primjera prijedloga obrade različitih temata vezanih uz subjekt istraživanja.

Potom slijedi zaključak te pregled izvora građe i literature diplomskog rada.

Cilj ovog rada je interdisciplinarnim pristupom propitati mogućnosti i predložiti pojašnjenja nužnosti višerazinskog sagledavanja kulturološkog fenomena, uvjetno rečeno, anti-modnog

odjevnog predmeta te predložiti sagledavanje istog kao primjera istraživačkog predmeta kojeg *nema*: koji nerijetko iščezava, koji u pravilu nije bilježen, koji se spomenom istovremeno uspostavlja i raspline, koji govori (*o kome, o čemu, za koga i s kime, unatoč čemu*) ustupanjem svog mjesta svemu d/Drugome.

2. TERMINOLOGIJA I POVIJESNI KONTEKST PREDMETA ISTRAŽIVANJA

Pregled terminoloških pojmova: uniforma, kodeks odijevanja u školi, (školska i radna) kuta

Hrvatska jezična praksa uključuje izmjenične termine učenička, đачka i/ili školska odjeća, odora, uniforma i/ili kuta.

Iz mrežnog izdanja Hrvatske enciklopedije¹, **uniforma** (njem. *Uniform* < franc. *uniforme*, prema lat. *uniformis*: jednolik) označava „posebno, točno propisana odjeća ili odijelo (određene tkanine, boje, kroja i pojedinosti) koje javno pokazuje pripadnost nekoj službi gdje je potrebno da se službena osoba jasno razlikuje od ostaloga građanstva, npr. u vojsci, policiji, željezničkom, poštanskom, vatrogasnom i bolničkom osoblju“.² Jezični portal sažima funkciju uniforme na komuniciranje pripadnosti određenom zvanju, organizaciji ili društvenoj skupini. Uniforma je, dakle, definirana jasno propisanim elementima odjevne sintagme, odnosno isključivanje modnih elemenata kao artikulacije osobnog ili civilnog subjekta.

Kućni red i **kodeks odijevanja u školama** u pravilu jasno propisuju *prikladnost* i poželjnost discipliniranog tijela učenika i učenica te školskog osoblja tijekom boravljenja u prostoru ili tijekom sudjelovanja u organiziranim programima i manifestacijama institucije. Kodeks nerijetko primarno definira sfere odnosa prema vlastitom tijelu u vidu izrečenog zahtjeva standardiziranog pojma *higijene*, odnosno vladanja i održavanja tijela čistim, zdravim i urednim; dok se u nekim suvremenim primjerima školskih kodeksa mogu naći jasno propisane stavke onoga što nije prihvatljivo ili dopušteno (taksativno ili opisno nabrojanje elemenata poput forme i stanja odjeće i obuće, pravila o izlaganju i ukrašavanju kože i tijela, npr. stupnjevanje nagosti, bojanja kose, intervencije na koži ili tijelu poput *piercinga*, šminke itd.) te nerijetko kazuju disciplinarne posljedice kršenja propisanih pravila kodeksa.³

¹ Pojam: *Uniforma*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. 2021. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristupljeno 01.09.2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63206>>

² Manje strogi oblici uniforme javljaju se i u svečanim protokolarnim zgodama (kod diplomata, pravnika, akademika itd.), a uniformiranu odjeću prakticiraju i različite organizacije mladeži (izviđači) te polaznici internata, a često i privatnih škola – navodi se u izvoru.

³ *Kućni red i kodeks ponašanja i oblačenja*. 14.11.2019. Osnovna škola fra Didaka Buntića Čitluk. Pristupljeno 01. 09.2022. <<https://oscitluk.com/wp-content/uploads/Kucni-red-i-kodeks-ponasanja-i-oblacenja.pdf>>

Iz mrežnog izdanja Školskog rječnika hrvatskog jezika te Hrvatskog jezičnog portala **kuta**, točnije kùta, imenica ženskog roda ⟨G kùtē; mn. N kùte, G kùtā⟩, označava radni i zaštitni ogrtač od platna namijenjen za rad u trgovinama, školama, ambulantomama, proizvodnim pogonima. Istaknuta jezikoslovka, znanstvenica, filologinja i književnica, Nives Opačić, u zbirci autobiografskih zapisa posvećenih odrastanju i vlastitom iskustvu zagrebačkog školovanja pedesetih godina 20. stoljeća, naslovljenoj *Moja draga škola*, izdana 2009. godine, značaj školskih kuta naglašava naslovljujući čitavo poglavlje *A lake crne kute* u kojem, prije pružanja uvida u simboličke i kulturno-društvene učinke spomenute školske prakse, definira istraživački predmet kao „svojevrsnu haljinu na kopčanje (...) koja se odijevala preko druge odjeće radi zaštite i čuvanja same odjeće“. (Opačić 2009:59)⁴

Radna kuta, odnosno prva verzija radne jakne (rjeđe kaputa), pojavljuje se početkom 19. stoljeća u Francuskoj te služi kao gornja (vanjska) radna i zaštitna odjeća željezničkih radnika, odnosno proletarijata. Takozvanom *le blue de travail* (plavi rad) bila je svrha štititi njegova nositelja od teških uvjeta fizičkog rada kroz praktičnu dimenziju jednostavnog oblikovanja: izrađeni od čvrste tkanine (debelog pamuka ili *moleskine* tkanine), širokog pravokutnog dizajna duljine do kukova ili iznad koljena, skraćenih i gumbom definiranih dugih rukava (do zapešća kako bi se izbjegle nesreće u mehaničkim pogonima, odnosno kako bi se rukavi mogli zafrkati), s uskim jednostavnim ovratnikom te gumbima na prednjoj strani, zatim s, u pravilu, dva velika četvrtasta našivena džepa na svakoj strani donjeg dijela (namijenjeni za pohranu sitnijeg alata i drugog radnog materijala) te s jednim manjim džepom u gornjem dijelu (namijenjenim za manje osobne predmete).

Dubina ili intenzitet plave boje, točnije *pariško plave*, dobivala se bojadisanjem pamuka, odnosno korištene tkanine, tada široko dostupnim i jeftinim indigom što je bila izravna posljedica industrijalizacije, globalizirajuće trgovine i dinamike u svjetskoj ekonomiji, a koja je do 1800-ih plavu boju činila isključivom bojom i privilegijom monarhističkog i visokog staleža.

Kako je industrijalizacija uzimala maha u Francuskoj i ostatku svijeta, radna se snaga u tvornicama i (g)radilištima stratificira, pri čemu oni slojevi (radnici) najniže pozicionirani u hijerarhiji kapitalističke proizvodnje nose tamno plavo, a njihovi nadređeni i predradnici sive i

⁴ OPAČIĆ, N. 2009. *Moja draga škola*. Zagreb: Profil, 59-63.

bijele verzije iste odjeće – otkuda i termini *bijeli ovratnik* i *plavi ovratnik*.⁵ U recentnijem kontekstu pripadnici *bijelih ovratnika*, a posebno oni klase poslodavaca, podrazumijevaju i mogućnost nenošenja odjela.

U domaćem kontekstu, kuta, bila ona radnička ili školska, uvriježeno pripada društveno-ekonomskom okolišu nakon Drugog svjetskog rata, te je označena uspostavom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Kratak uvid u primjenu školske odjeće tijekom XIX. i prve polovine XX. stoljeća na području Hrvatske

Prema članku više kustosice i arhivistice Sanje Nekić, objavljenom 2021. na mrežnim stranicama Hrvatskog školskog muzeja, naslovljenog *Kako se odijevalo za školu?*, treba imati na umu da se obavezno javno osnovno ili pučko školstvo u Hrvatskoj uspostavilo u drugoj polovini XIX. stoljeća kada uz državnu rade i privatne (crkvene, tj. samostanske) te druge obrazovne ustanove (poput vojnih škola), a koje su autonomno oblikovale i određivale pravila i uvjete pohađanja specifično uređenih nastavnih planova i programa, odnosno propisivati pravila vladanja i poštivanje *kućnog reda* i kodeksa odijevanja.⁶ Učeničko odijevanje razlikovalo se obzirom na mjesto prebivanja (ruralno ili urbano okruženje), ekonomsku i društvenu datost te spol/rod učenika ili učenice. Optimalni načini odijevanja, čija je važna komponenta bio uvjet čiste i udobne odjeće, te pitanja brige o higijeni i zdravlju subjekata u obrazovnom sistemu uređivana su tzv.. preporukama koje je vodstvo škola, odnosno nastavno ili institucijsko osoblje imalo obvezu provoditi.

Strategija ujednačavanja i/ili izbjegavanja isticanja društveno-ekonomskog statusa upotrebom propisanog odjevnog koda, odnosno suzbijanje prisustva ili izostanka simbola materijalne, društvene ili kakve druge privilegije pojedinog učenika ili učenice te nastavnog

⁵ Bijeli ovratnik simboličko je nasljeđe klasne komunikacije izostanka manualnog rada i privilegije slobodnog vremena više klase koji su se kroz povijest odijevanja očitovali i bijelim rukavima i rukavicama. Tome ide u prilog i izjava Marije Kuničić, u tekstu iz 1984. *Kako treba da se udesi uzgajanje ženskog naraštaja, prema onoj Fenolovoj: Od ničesa nije djevojka zazirati toliko, koliko od taštine*, objavljenom u glasilu Hrvatskog pedagoškog-književnog zbornika: „Smiješna bi bila ona učiteljica, koja bi navukla bijele rukavice, dok joj je obučavati u školi, kao što bi bila još smješnija, kada bi bez rukavica išla u posjet odličnoj osobi ili učestvovala u velikoj svečanosti.“

⁶ NEKIĆ, S. 2021. *Kako se odijevalo za školu?* Hrvatski školski muzej, mrežne stranice. Pristupljeno 1. 9. 2022. <<https://blog.hsmuzej.hr/2021/01/19/kako-je-odijevalo-za-skolu/>>

kadra u obrazovnom okruženju posredstvom jednoobrazne školske odore, nije novost ili posebnost domicilnog socijalističkog obrazovnog sustava. Dapače – usprkos suvremenom tranzicijskom i neo-liberalnom domaćem diskursu kojim se jugoslavensko socijalističko iskustvo nastoji determinirati kao ono anti-čovječnog imaginarija „jednoumlja“ i pervertirane želje za „uniformiranje“ građana – pokazatelji zazivanja jednakosti u domaćem obrazovnom okruženju prisutni su i tijekom XIX. te prve polovice XX. stoljeća, unatoč tome što školske uniforme nisu bile jasno determinirane, već se tek nastojalo uspostaviti školski odjevni kodeks.⁷

Godine 1894. Marija Kuničić u svom tekstu *Kako treba da se udesi uzgajanje ženskog naraštaja, prema onoj Fenolovoj: Od ničesa nije djevojka zazirati toliko, koliko od taštine*, objavljenom u glasilu Hrvatskog pedagogijsko-književnog zbora, zagovara sprječavanje izdvajanje imućnijih tj. manje imućnih učenica temeljem njihova odjevna izbora i/ili prilike, pa i kritizirajući moguće nejednako tretiranje učenica od strane obrazovnog kadra temeljem njihova imovinskog, odnosno društvenog statusa: „Za boga, neka se čuva učiteljica raznolika postupanja odnosno na obitelji učenica. Na vratima svake škole neka je napisano: *Jednakost!*“
Doduše, u istom tekstu, autorica predlaže da djevojke posredstvom odjeće kontinuirano komuniciraju „svoj stalež“, te da nije uputno upuštati se u „smiješne“ situacije u kojima bi se „gospodska djevojka“ odijevala u odjeću „težakinje“ i obrnuto: „Djevojke neka ne žele više, nego što mogu postići, prema stanju svojih roditelja, i staležu, kojemu pripadaju.“ (Kuničić 1984)

Praksa školske odjeće tijekom prve polovice XX. stoljeća, točnije tijekom 1930-ih, obilježena je formulacijom muške i ženske odjevne kombinacije u čijem izboru sudjeluju i roditelji. Prema gore navedenom muzejskom izvoru, u izvješću varaždinske Mješovite građanske škole zanatsko-industrijskog smjera za šk. god. 1939./40., izvještava se o obvezi nošenja propisanih odjevnih elemenata tijekom čitava trajanja nastave, i to kako slijedi: dječacima je nositi crne kape sa štitnikom ornamentalizirane (najčešće pozlaćenim koncem) izvezenim brojem razreda kojemu pripadaju, a djevojčicama je nositi crne kute ili jednostavno školsko odijelo crne boje s francuskom kapom.

Za bolje razumijevanje okolnosti infrastrukture obrazovanja na području i za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1918.) , a potom i Kraljevine Jugoslavije (od 1929. do početka Drugog svjetskog rata, 1941.) poslužiti će iskaz povjesničarke, Sanje Petrović Todosijević, s Instituta za novu istoriju Srbije, koja sumirajući svoj dugogodišnji rad na

⁷ Primjeri diskursa u vidu iskaza ili pronađene digitalne građe na društvenim mrežama nalaze se u nastavku diplomskog rada.

području društvene povijesti Jugoslavije u periodu poslije Drugog svjetskog rata s posebnim fokusom na povijest djetinjstva i obrazovanja, a koje, među ostalim, iskazuje u monografskim studijama *Otećemo svetlost bučnom vodopadu. Reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944.-1959.* i *Za bezimene. Delatnost UNICEF-a u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji 1947.-1954.* te uredništvom zbornika *Bez škole šta bi mi?! Ogledi iz istorije obrazovanja Srbije i Jugoslaviji od 19 veka do danas*, u opsežnom intervjuu za Novosti 2021. pojašnjava kako je „u 24 vlade oformljene u periodu od 1918. do 1929. bilo čak 27 ministara obrazovanja.“⁸ Ministarsku funkciju obavljale su ličnosti potpuno oprečnih pogleda na proces izgradnje jedinstvenog obrazovnog sistema, a po političkoj opredijeljenosti bili su to razni radikali, demokrati, nezavisni, predstavnici hrvatskog naroda, slovenski klerikalci. Navodi kako niti tijekom 1930-ih situacija ne biva išta drugačijom, a od početka Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji se promijenilo čak 15 vlada, izmijenilo se 20 ministara obrazovanja pri čemu je, shodno, svaki dovodio nove pomoćnike, načelnike i državne činovnike što je instituciju obrazovanja i školstva činilo iznimno neuspješnom i nefunkcionalnom monarhističkom, odnosno državnom infrastrukturom.

Kratak pregled povijesti i društveno-ekonomskog konteksta razvoja školskog sistema SFRJ

U kontekstu okolnosti uspostave školskog sistema u SFRJ Petrović Todosijević nudi ekspertni sažeti pregled. Prema prvom popisu stanovništva SFRJ iz 1948., djeca do 14 godina starosti činila su 32,53% svih građana Jugoslavije, od čega su 55,36% činila ona osnovnoškolskog uzrasta (7-14 godina). Kao neaktivni dio stanovništva ti se subjekti ni na koji način nisu mogli uključiti u prioritetne akcije novopostavljene države, odnosno u proces obnove zemlje, njezine ekonomske transformacije i industrijalizaciju. U uvjetima nedovoljno razvijenog sistema socijalnih institucija, obrazovanja i zdravstva, koji je trebao opsluživati gotovo trećinu društva, prepoznat je prioritetni interes i nužnost razvoja škole u Jugoslaviji kao

⁸ PULIG, S. 25.07.2022. *Sanja PETROVIĆ TODOSIJEVIĆ: U socijalizmu je zbog škole bilo lakše preskočiti klasu.* Članak mrežnog portala Novosti.hr. Pristupljeno 01.09.2022. <<https://www.portalnovosti.com/sanja-petrovic-todosijevic-u-socijalizmu-je-zbog-skole-bilo-lakse-preskociti-klasu>>

„važne poluge ne samo modernizacije, već i emancipacije društva“, a koji je „predstavljala važan faktor u procesu ubrzanja društvene i socijalne mobilnosti“, ističe povjesničarka.⁹

U uvjetima kada se zemlja još uvijek suočavala sa strahovitim posljedicama Drugog svjetskog rata i holokausta, problemima obnove i izgradnje, zahtjev za „formiranje modernog školskog sistema u direktnoj vezi sa izgradnjom socijalističkog društvenog poretka, pa i opstankom komunista na vlasti“ te donošenjem takve političke odluke koju je, tek trebalo sprovesti u stvarnost, pred socijalističku jugoslavensku vlast postavljen je enorman zadatak. Izgradnja modernog školskog sistema u Jugoslaviji, kao i u većini poslijeratnih europskih država (ali i Japana i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika) uglavnom se realizira pod pokroviteljstvom Ujedinjenih naroda i njene Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO) osnovane 1946., koje „u neposrednim godinama nakon Rata inzistira na implementaciji dva ključna principa u okviru aktualnih politika obrazovanja i školstva: antifašizam i koegzistencija“, navodi Petrović Todosijević.¹⁰

Igor Radeka i Štefka Batinić, 2020. u tekstu *Pedagogija i školstvo u Hrvatskoj od završetka Drugoga svjetskog rata do kraja 1950-ih*, ističu kako je „pedagogija u nacionalnim zajednicama, sastavnicama Jugoslavije, u sklopu sveopće državne unifikacije, ideologizacije i centralizacije gubila svoje razvojne specifičnosti“.¹¹ (Radeka i Batanić 2020:107) Na tom se tragu počinje razvijati amalgam jugoslavenske socijalističke pedagogije. Paralelno se intenzivno obnavljaju porušene i grade nove školske zgrade, obrazuje učiteljski kadar, otvaraju nove škole te se općenito radi na uspostavljanju uvjeta za dosljedno provođenje propisa o polasku škole svih školskih obveznika, kao i na prilagođavanju školskoga sustava potrebama novoga društva.

U tekstu Radeka i Batinić se osvrću na nisku razinu pismenosti poslijeratnog stanovništva kao posljedicu prethodnih državno-upravljačkih i društveno-ekonomskih politika koje su rezultirale „zapuštenim školstvom koje je bilo novoj vlasti bio indikator za promptno djelovanje u obliku akcija za opismenjavanje i donošenje novoga legislativnog okvira za provođenje

⁹ Isto.

¹⁰ KOŽUL, D. 2016. *Sanja PETROVIĆ TODOSIJEVIĆ: Za socijalističku pedagogiju znanje nije bilo roba*. Članak mrežnog portala Novosti.hr. Pristupljeno 01.09.2022.

<<https://www.portalnovosti.com/sanja-petrovic-todosijevic-za-socijalisticku-pedagogiju-znanje-nije-bilo-roba>>

¹¹ I. RADEKA i Š. BATINIĆ. 2020. *Pedagogija i školstvo u Hrvatskoj od završetka Drugoga svjetskog rata do kraja 1950-ih*, 2020. U *Razvoj i aktualne tendencije pedagogije i školstva na području nekadašnje Jugoslavije*. Ur. PROTNER E. Maribor: University of Maribor – Faculty of Arts

vlastite prosvjetne politike“.¹² (Radeka i Batanić 2020:121) Po uvođenju obveznog sedmogodišnjeg obrazovanja (tzv. „sedmoljetke“) neposredno nakon završetka Drugoga svjetskog rata, definiranog Zakonom o sedmogodišnjem osnovnom školovanju koji na snagu stupa u listopadu 1945., s radom nastavljaju strukovne škole i gimnazije u remodeliranom i/ili reduciranom obliku, ali i otvaraju tzv. partizanske gimnazije (u Zagrebu, Osijeku i Hvaru) za ubrzano školovanje mladih koji su prekinuli školovanje sudjelovanjem u ratu.¹³

Ana Tomljenović u nizu stručnih i tematskih tekstova naslovljenih *O opismenjavanju i prosvjećivanju*, objavljenih 2022. godine, sažima relevantne izvore istraživačkog područja te obrađuje napore i strategije poslijeratne jugoslavenske vlasti te ističe: „Žene su u poslijeratnoj Jugoslaviji činile gotovo 2/3 nepismenih. Nažalost, to je posve razumljivo, s obzirom na stoljetnu patrijarhalnu tradiciju i nastojanje da žene zadrži u sferi kućanskih poslova i brige za obitelj. Pritom je Antifašistička fronta žena odigrala važnu ulogu u organiziranju analfabetskih tečajeva i poticanju žena na opismenjavanje.“¹⁴ (Tomljenović 2022)

Općim zakonom o školstvu iz 1958. godine uspostavljena je jedinstvena moderna obvezna osmorazredna osnovna škola u svim republikama SFRJ, a koju kao takvu poznajemo i danas. Uspostava Zakona posljedica je iskazivanja zahtjeva stavljenog pred jugoslavensko političko rukovodstvo 1949. god. na II. plenumu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, kada Milovan Đilas iznosi viziju i okvir za stvaranje *odvažnog socijalističkog čovjeka* uspostavom nove politike obrazovanja. Nekoliko godina kasnije, Đilas u Referatu na III. plenumu CK KPJ 1949., naslovljenom *Problemi školstva u borbi za socijalizam u našoj zemlji*, eksplicira kasnije kolokvijalno oblikovan gore navedeni termin kao “čovjek(a) bogatog unutrašnjeg života, fizički i moralno zdrav, krepak i čio“.¹⁵(Đilas, u Duda 2017:13)

¹² Nastavak citata: „Savezno Ministarstvo prosvjete osnovano je u ožujku 1945, ali je već sljedeće godine reorganizirano osnivanjem Komiteta za škole i nauku te Komiteta za kulturu i umjetnost, koji su 1948. objedinjeni u Ministarstvo za nauku i kulturu Vlade FNRJ, a njega već 1950. zamjenjuje Savjet za nauku i kulturu. U tom razdoblju djeluju i republička ministarstva prosvjete. Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske ukinuto je 1951, kada je reorganizacijom republičke vlade umjesto Ministarstva prosvjete i Ministarstva za nauku i kulturu osnovan Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu Vlade Narodne Republike Hrvatske,“ RADEKA, I. i BATINIĆ, Š. 2020. Isto.

¹³ Šk. god. 1945./46. iz udjela svih od svih polaznika srednjih škola 63,6% učenika bili su oni viših razreda gimnazija, 20,5% srednjih strukovnih škola i 15,9% učenika učiteljskih škola, dok je šk. god. 1949./50. odnos broja učenika prema tipu škole bilo od najvećeg prema najmanjem: 45,5% učenika srednjih strukovnih škola, 39,4% gimnazijalaca te 15,1% učenika učiteljskih škola. Do 1952. strukovne su škole bile pod upravom resornih ministarstava, prema „ RADEKA I. i Š. BATINIĆ, Š. 2020. Isto.

¹⁴ TOMLJENović, A. 15.07.2022. *O opismenjavanju i prosvjećivanju*. Članak mrežnog portala Booksa.hr. Pristupljeno 01.09.2022. <<https://booksa.hr/u-fokusu/o-opismenjavanju-i-prosvjecivanju>>

¹⁵ ĐILAS, M. u DUDA, Igor. 2017. *Uvod: od nazadnosti do svemira, od projekta do zbornika*. U *Stvaranje socijalističkog čovjeka, Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma*, ur. I. Duda. Pula: Srednja Europa, Sveučilište J. Dobrila u Puli, 5-22. Pristupljeno 01.09.2022.

U Hrvatskoj je 1951. godine donesen Zakon o narodnim školama kojim se propisuje obvezno osmogodišnje školovanje, no tek je saveznim Općim zakonom o školstvu 1958. godine završen (prvi) reformski proces i regulirani su svi stupnjevi školovanja. (Radeka i Batinić 2020)

Ideološke implikacije razvoja obrazovnog sustava i konstruiranje kulturom posredovanog socijalističkog subjekta

Ono što se čini kao eksplicitna ideološka formulacija pedagoško-političkog diskursa *novog čovjeka* i uspostavljanje infrastrukture i mehanizama za njegovo postvarenje – to i jest. Petrović Todosijević u prethodno citiranom članku nastavlja: socijalistički čovjek treba biti onaj „kome će biti strane nekakve ukalupljene misli, koji će daleko više biti otvoren i spreman da se razvija“, a takvoj tvrdnji ide u prilog iskaz Igora Duda u okviru početnog uredničkog teksta naslovljenog, *Uvodu: od nazadnosti do svemira, od projekta do zbornika*, zbornika *Stvaranje socijalističkog čovjeka – Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma*, iz 2017., u kojem poentira i izdvaja sljedeće značajke spomenutog govora *O izgradnji novog čovjeka* Milovana Đilasa, koji nedugo nakon sastanka partijskog aktiva Druge proletherske divizije biva objavljen u publikaciji *Kulturni radnik*, 1948.:

U procesu socijalističke izgradnje, smatrao je Đilas, partija svojim organiziranim i sustavnim odgojnim radom stvara novoga čovjeka s novim osobinama koje moraju postati “sastavni dio svakodnevnog života, sam život”. Takvoga čovjeka opisao je kao nesebičnoga, iskrenoga, hrabroga, skromnoga, istinoljubivoga, budnoga i otvorenoga. Takav čovjek neumoljiv je prema “svakoj laži, kleveti i podvali”, a čuvajući narodnu imovinu istupa “protiv lakomosti, gramzljivosti, prevarantstva i sitnih krađa”. Neustrašiv je u borbi za socijalizam i heroj je izgradnje koja potiče “masovni heroizam”. Prihvaća napredak i spremno radi za opće dobro pretpostavljajući ga osobnom interesu. (Duda 2017:13)

Te nastavlja citirati Đilasa:

On voli svoj rad i svoju zemlju, ali voli i druge narode i ne podcjenjuje ih. On je uvjeren u svoju snagu, ali tim uvjerenjem ne podcjenjuje snagu i vrijednost drugih ljudi. Njemu

<<https://www.unipu.hr/images/50020390/Duda%20ur.%20Stvaranje%20socijalistickoga%20covjeka%20-%20zbornik.pdf>>

nije važno da se lično istakne, nego da pobijedi opća stvar za koju se bori. (...) Uvijek ići naprijed, stalno učiti, stalno se razvijati, da bi što više dao zajednici – to je cilj novog čovjeka. (Đilas, u Duda 2017:13)¹⁶

Povezanost školskog sistema s infrastrukturom kulture za djecu i mladež izravna je posljedica suradnji niza Komisija: za dječju književnost i izdavaštvo, Komisija za film, Komisija za likovno obrazovanje, Komisija za glazbeno obrazovanje i jedne od najvažnijih društvenih organizacija osnovane 1952. godine u Zagrebu, Savjeta za staranje o djeci i mladeži Jugoslavije, koja je u praksi predstavljala krovnu organizaciju za sve dječje organizacije u zemlji. Upravo je Savjet, osnovan godinu dana prije početka rada Velike komisije za reformu školstva, delegirao članove radnih tijela među kojima su bili „neki od najznačajnijih jugoslovenskih političkih i društvenih radnika, ali i veliki jugoslovenski pisci, pjesnici, likovni i glazbeni stvaratelji, tj. upravo oni koji će svojim delom jugoslovensku kulturu za djecu učiniti jednom od najautentičnijih i najprepoznatljivijih kultura za djecu i mladež u svijetu“, navodi Petrović Todosijević.¹⁷

Razumijevanje kulturne politike kao dijela službene politike obrazovanja, a ne obrnuto, kako kazuje povjesničarka, „na svojevrsan je način obvezivalo je državu da u sferi razvoja kulture za djecu i mladež ulaže u kulturne radnike, ali i proizvodnju *kulturnih dobara*. Obrazovanje i opismenjavanje služilo je za uspostavu i osnaživanju privrede i radnika s ciljem dugoročnog pozitivnog učinka na životnu kvalitetu društvenog tijela. Kao uvjet intenzivne uspostave i osiguranja učinkovitosti poslijeratne infrastrukture i institucije države ista je morala ulagati u strategije prelaska granica tih institucija (školstva i rada) posredstvom kulture u *prostor* (van granica hala, ureda, škola, razreda prelijevajući se u sferu općeg javnog prostora, štoviše privatnog i intimnog prostora i predmeta) i vrijeme (granicu radnog i slobodnog vremena pojedinca) građanskog subjekta, istovremeno estetizirajući i simbolički oblikujući svakodnevicu u modernističku materijalnu stvarnost.

¹⁶ Isto.

¹⁷ PULIG, S. 25.07.2022. *Sanja PETROVIĆ TODOSIJEVIĆ: U socijalizmu je zbog škole bilo lakše preskočiti klasu*. Članak mrežnog portala Novosti.hr. Pristupljeno 01.09.2022.

Kratka re-kontekstualizacija morfologije školske kute SFRJ

Dok su u školi, učenici također nose radna odijela. To su pregače ili kute različitih boja. Radna odjeća učenike ne uniformira, ona ih samo izjednačuje.

Iz Odijevanje: udžbenika za domaćinstvo u V razredu OŠ, Šarić, A. (1982).¹⁸

Jedan od neminovnih hendikepa istraživanja odabrane teme jest nedostupnost ondašnjeg ključnog dokumenta nadležnog državnog tijela kojim se obrazlaže i eksplicitno nalaže uvođenje obaveze školske uniforme u novoosnovanoj SFRJ, a kojim bi se s jedne strane podastrla točnost jednog od dva kontradiktorna iskaza o postojanju, odnosno nepostojanju istoga; no možda još zanimljivije, temeljem čije bi se jasne proklamacije i eksplikacije mogla učiniti analiza diskursa kojom bismo još preciznije bili u mogućnosti odrediti eksplicitne i implicitne svrhe i ciljeve, te željene i ostvarene učinke uredbe.

Boja

Za razliku od drugih povijesnih i suvremenih primjera školskih uniformi i đačke odjeće kojima je odabirom materijala, kroja i boja odjevnih elemenata služila kao komunikacijski alat za isticanje ekskluzivnosti, različitosti od i/ili pripadnosti (jednog) učeničkog tijela (jednoj) školskoj instituciji (od druge), bilo privatnoj ili državnoj/ javnoj;

prema izvorima i prikupljenoj građi te kazivačima i kazivačicama provedenog istraživanja školska kuta predmetnog razdoblja uključivala je materijale bez dezena, ravnog boda u crnoj, tamno plavoj i modro plavoj boji.

Poput radničke odjeće, odnosno tzv. radnog mantila¹⁹, školske su kute obavijale đaćka tijela ponad njihove privatne odjeće služeći tako kao zaštita od možebitnog prljanja i trošenja, kao i zaštita same kože, odnosno samog tijela đaka, odnosno (budućeg) radnika/ ice. Ujednačenost

¹⁸ ŠARIĆ, A. 1982. *Odijevanje: udžbenik za domaćinstvo u V razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

¹⁹ Autorica diplomskog rada, u maniri auto-etnografskog doprinosa tekstu s jasnom feminističkom kritičarskom pozicijom, ističe kako se prisjeća samog predmeta i prakse nošenja i tzv. kućnog mantila ili kućne haljine koju je tijekom dana i za vrijeme kućnog rada (ili rada u domaćinstvu) običavala nositi njezina baka. Majka njezina oca (rođena u Beogradu 1929., u Zagrebu od 1946.) još je 1990-ih na elemente osobne odjeće poput donjeg rublja, najlonki, „bluza i šorca“ nosila kućni mantili, tj. haljinu na preklop (koja se razlikovala s obzirom na godišnje doba, priliku i sl.) kako zbog komfora, tako i „po navici“ (kako je kazivala baka). Budi rečeno, autorica rođena 1986., ne može se sa sigurnošću prisjetiti je li u prvim razredima osnovne škole nosila kutu ili nije; međutim jasno se sjeća kako nije voljela nositi uniformu za tjelesni: bijela majica i crne *bicke*.

boje školskih i radničkih kuta konotiralo je pripadnost skupini posredstvom institucije obrazovanja i/ili rada, ali i odvajanje i/ili diferencijaciju od svake druge specifične skupine građanskog društva.

Sličnost đlačke kute s radnom kutom u prvom redu *plavih*, ali i *bijelih ovratnika*, implicitno je komuniciralo školski sustav kao segment u procesualnosti stvaranja građanskog subjekta, radnog elementa u političko-ekonomskom poretku koji je prema riječima Petrović Todosijević, upravo zahvaljujući školi i njenoj socijalnoj prohodnosti socijalističke Jugoslavije stvorilo uvjete u kojima je bilo „sasvim normalno i očekivano da dijete sa sela, kome su roditelji npr. nepismeni i koje potječe iz obitelji skromnih materijalnih mogućnosti, ne samo završi fakultet već i doživi (ne)očekivanu društvenu promociju.“ Drugim riječima, zahvaljujući instituciji škole u socijalizmu bilo je „daleko lakše *preskočiti klasu*“ dok je „danas to skoro nemoguće“. ²⁰

Materijal

Suvremena školska odjeća i/ili uniforma bilo da se radi o privatnim ili državnim školama diljem svijeta, obilježena prethodnim principima utilitarnosti u vidu izražene praktičnosti i funkcionalnosti izdržljivosti materijala s namjenom svakodnevne upotrebe, pretpostavljala bi iskorištavanje suvremene tekstilne tehnologije i proizvodnje visoko-funkcionalnog tekstila kreiranog s namjerom ispunjavanja zahtjeva poput trajnosti, otpornosti na tekućinu, prljavštinu i gužvanje, mogućnost brzog pranja i sušenja, mogućnost minornih intervencija i popravaka, dok bi se oblikovanje determinirano standardiziranim razredima veličina te komotnim krojevima koji predmnijevaju rapidni rast subjekata školskog uzrasta itd.; međutim u suvremenom ekonomskom kontekstu i strategijama hiper-proizvodnje ovakvi zahtjevi teško da ostvaruju primat pred osiguravanju ciklusa potrošnje.

Materijali koji se nabavljaju i kojima se u pravilu izrađivala kuta bili su: glot (njem. glott, sklizak, gladak) ili glatka meka pamučna tkanina najčešće crne boje koja se upotrebljava za izradu kuta, pregača i sl., a o čemu među ostalim svjedoči i N. Opačić, zatim štof (reg.) deblja, obično vunena tkanina, popelin ili poplin tj. čvrsta tkanina fino satkana od pamuka, umjetne svile ili vune koja se obično upotrebljava za izradu košulje, bluze, zavjese i sl.

²⁰ PULIG, S.. 25.07.2022. *Sanja PETROVIĆ TODOSIJEVIĆ: U socijalizmu je zbog škole bilo lakše preskočiti klasu.* Članak mrežnog portala Novosti.hr. Pristupljeno 01.09.2022.

Proizvodnja

U kontekstu okruženja i prilika neposredno nakon uspostave SFRJ kojima dominira gradacija poslijeratne nestašice, racionalizacija resursa i socijalistička pedagogija, nošenje školskih kuta nužno uključuje poimanje dostupnosti i mogućnost nabave tekstilnog materijala te samu izradu kuta koje će svako kućanstvo imati za realizirati (uz protokole i koordinaciju s lokalnim političkim strukturama, poput mjesnih zajednica i sl.); dok će s krajem 1960-ih u duhu modernizacije i industrijalizacije, dostupnosti i cirkulacije dobara, standardizirana, konfekcijski proizvedena školska kuta (pokatkad i radna košulja za učenike i radne haljine za učenice) postati široko dostupna.

Valja napomenuti da prethodno obrađena povijesna razdoblja u svojoj praksi poznaju svečana učenička ili akademska odjela, prakse odijevanja vezanih uz ceremonije i spektakle institucija. Tako se npr. u SFRJ prakticirao svečani prijem osnovnoškolaca u Savez pionira Jugoslavije (SPJ), čiji *obred prijelaza*, prema Arnoldu van Gennepu, uz ritualizirane performativne elemente, zakletve i pjesmu, uključuje i nošenje posebnog odijela sačinjenog od bijele bluze (ili majice), plavih hlača ili suknje, crvene marame svezane oko vrata, dok je glavu krasila kapa sa simbolom partizanskih anti-fašističkih snaga, petokrakom zvijezdom, i pionirska značka.²¹ Međutim, taj redovno dokumentiran i arhiviran događaj, ceremonija i praksa odijevanja ritualnog odijela ni na koji način ne ulazi u polje interesa ovog istraživanja. Ceremonijalna i uniformna odjeća tako predstavlja smanjen potencijal simboličke transformacije izvan odnosa normativno-subverzivno ili preciznije, suženu transformativnu potenciju zbog neposrednog binarnog kodiranja u službi političko-ideološke smjene: fiksirani simbolički kôd i kapital u znaku ceremonijalne odjeće promjenom političke i ekonomske konstelacije sveden je na binarni sustav, ili postaje nepoćudan ili dijelom baštine.²² Nasuprot fiksiranoj sintagmi ceremonijalne odjeće, kuta kao intertekstualni objekt, potiče, propušta i trpi mnoge intervencije, a time i dinamično sudjeluje u procesu izmjene značenja, odnosa moći i kodiranja unutar paradigme, o čemu će biti više riječ u daljnjoj razradi diplomskog rada.

²¹ Termin *obredi prijelaza* (izvorno *les rites de passage*) u antropologiji i etnologiji definira fra. Etnograf A. van Gennep (1873.-1957.) u istoimenom temeljnom djelu (1909.): obredi prijelaza skup su dinamičnih procesa, koji simbolički, vremenski i prostorno reorganiziraju društva i sveukupno ljudsko iskustvo, odnosno obred prijelaza je ceremonijalni ili intimni obred kojim se obilježava prijelaz iz jedne faze života u drugu, odnosno iz jednog društvenog statusa u drugi. Ceremonije najčešće imaju tri faze: odvajanje od ranijega statusa, tranzicija ili prijelaz, te inkorporacija ili uvođenje, primanje, tj. iniciranje u novi status.

²² Ističe autorica diplomskog rada, P.B.

Ukidanje i iščezavanje kute iz javnih praksi te muzealizacija predmeta

Praksa nošenja školskih kuta ukinuta je raspadom SFR Jugoslavije i uspostavom Republike Hrvatske. Službeni proglas, pravilo, naputak, obavijest tijekom istraživanja za potrebe izrade diplomskog rada nije nađen.

Danas se primjerak socijalističke osnovnoškolske kute moguće naći u stalnom postavu splitskog Etnografskog muzeja, no on datira s početka 1970-ih godi, dok se u Muzeju grada Zagreba u *Zbirci mode, modnoga pribora i tekstila* nalazi školska kuta za učenicu, koja datira iz 1980-ih.²³ U zagrebačkom je Hrvatskom školskom muzeju, 2004. godine, postavljen muzejsko-edukativni projekt *Odijelo ne čini učenika* triju muzejskih institucija (uz domaćina, Muzej grada Šibenika i Narodni muzej u Zadru) u čijem je postavu izložena i crna ženska kuta „A“ kroja (nalikuje haljini), duljine koljena, s bijelom *Petar Pan* kragnom i bijelim gumbima, a u priloženom tekstu postava stoji:

*Tijekom druge polovice 20. stoljeća boja kute postupno se mijenja - najčešće se nose kute plave boje. Nose ih i djevojčice i dječaci. Školske kute nosile su se iz više razloga. Trebale su zaštititi dječju odjeću od prljanja i uništavanja, sakriti neprikladnu odjeću ponekih učenika, ali su kute trebale poslužiti i da se učenike lakše prepozna na ulici ili u školi te da se nitko posebno ne ističe svojom odjećom. Vremenom se uvidjelo da nije potrebno djecu prisiljavati da se odijevaju jednako - kao što to moraju činiti vojnici ili neki službenici - nego im je na neprikladnu odjeću za školu potrebno skrenuti pozornost na druge načine. Iako i danas neki misle da je učenicima potrebna školska uniforma, školska je kuta polako **nestala** iz škole.*²⁴

„Polako nestala“ konotira slučajnost ili *prirodno*, spontano iščezavanje prakse.

²³ Moguće je pronaći i:

- Radna kuta datirana oko 1980-ih: Tvornica duhana Zagreb, Tvornica duhana izrada i pakiranje Zagreb, Ferimport Zagreb, Prvomajska RO TZR Zagreb, Prvomajska OOUR REMONT ALATNIH STROJEVA ZAGREB, PPK Zagreb te radna kuta Poduzeće „Borongaj“ Zagreb, oko 1980./90. god.
- Radna bluza: Tvornica duhana, ATM Zagreb
- Radno odijelo: Prvomajska RO TZR Zagreb, oko 1980. god.
- Ženska radna kuta: RO trgovina Prehrana - Žitokombinat Zagreb

²⁴ N.N. *Odijelo ne čini učenika*. 2004. Programski tekst, podaci sa službene mrežne stranica Hrvatskog školskog muzeja. Pristupljeno 1. 9. 2022. <http://www.hsmuzej.hr/hrv/izlozbe_arhiva_03.asp>

U muzeologiji – znanstvenoj disciplini područja informacijskih znanosti koja interdisciplinarno proučava muzejsku djelatnost, njezine politike i prakse – predmet predstavlja nekonvencionalni izvor i nositelj te prijenosnika informacija koje oblikuju znanje, dok je muzealnost dokumentirana karakteristika predmeta posredničkog svojstva što biva „osobinom predmeta da u jednoj realnosti bude dokumentom neke druge realnosti, da u sadašnjosti bude dokumentom prošlosti, da u muzeju bude dokumentom realnog svijeta, da u prostoru bude dokumentom nekog drugog prostornog odnosa.” (Maroević 1996:56)²⁵

Stoga, muzeji i fizički arhivi, privatni ili javni, smješteni unutar ili izvan većih kulturnih institucija (a posebice kad su one upravljački i financijski definirane uz državu i/ili ekonomsko tržište), mogu se opisati jednako onime što sadrže i izlažu (prezentiraju), kao i onime što ne sadrže i (u nekom vremenu i prostoru) ne izlažu. Arhivirana građa, ona koja je, dakako temeljem nekih odluka i pravila (struke) prepoznata kao ona vrijedna čuvanja i baštinjenja, ima potencijal biti iznova interpretirana, selektirana i predstavljena, odnosno ima sposobnost stabilizirati ili destabilizirati postojeće homogene ili hegemonijske narative.

Danas se u stalnom postavu Školskog muzeja u Zagreb mogu naći primjeri školskog itinerara i tekstilije s kraja XIX. i početka XX. stoljeća, no ne i kute iz istraživanog razdoblja.

²⁵ MAROEVIĆ, Ivo. 1996. *Uloga muzealnosti u zaštiti memorije.. U Informatica museologica*, Vol. 27 No. 3-4, 1996. Pristupljeno 01.09.2022. <<https://hrcak.srce.hr/143193>>

3. TEORIJSKI OKVIR I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA – Ka interdisciplinarnom pristupu predmetu istraživanja: Kuta kao predmet zamišljaja

Prizma antropološke pozicije

Ovaj se rad, za njega potrebno planiranje, provođenje i analiza istraživanja, pozicijom promatranja i promišljanja samog čina nastoji biti determiniran principima *kritičke antropologije* te se razaznaje kao *istraživanja bliskog*, „varijante etnologije kod kuće, koja problematizira i istražuje domaće, osobno i vlastito te primjenjuje strategije kritičke antropologije.“²⁶ (Potkonjak 2014:21, prema Čapo Žmegač i Gulin-Zrnić) U domaćem znanstvenom kontekstu, značajni doprinos obrazlaganju nužnosti i osnaživanju interesa za antropološko i etnološko istraživanje svakodnevica daje Dunja Rihtman-Auguštin koja u *Etnologiji naše svakodnevica*, iz 1988., kritički pristupa dotadašnjim etnološkim spoznajama te svoj „interes za fenomene, značenja i simbole koji su rezultat komunikacijskih procesa kako iz prošlosti, tako i suvremenosti“ teorijski konstituira u suvremenu etnologiju koja se ne bavi *predmetom* (dotad *narodom*) već će nizom studija primjera iz područja svakodnevnog (života u novim gradskim naseljima, funkcija narodne nošnje i mode, Poletovog slučaja zabrane učeničkih traperica na školskoj proslavi, fenomen novinskih osmrtnica i dr.) demonstrirati potencijale „istraživanja kulture i kulturnih simbola te procesa civilizacijskog razvoja u kojima se kulturni fenomeni postepeno mijenjaju, prepliću, traju ili nestaju.“²⁷ (Rihtman-Auguštin 1988:40)

Dijeleći svoje aktualno kulturno iskustvo s kazivačima, prepoznajem i promišljam građu koja se – kroz vlastitu figuru autoriteta nad tekstem, koja kao instrument spoznavanja biva privilegirana tretirati vlastito kulturno iskustvo kao jednako važno u razumijevanju kulture i društvene stvarnosti koju proučavam – selektira te analizira posredstvom, onoga što Donna

²⁶ Nastavak citata: „Kritička antropologija, ili antropologija kao kritika ili antropologija kao kritika kulture, antropološki pravac kasnih 1980-ih koji izradu etnografije shvaća kao politički i društveni čin, a njegovu funkciju vidi u propitkivanju ideoloških sustava i analizi društvenih i kulturnih oblika suvremenog života.“

POTKONJAK, S. 2014. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, 2014:86

²⁷ RIHTMAN-AUGUŠTIN, D. 1988. *Etnologija naše svakodnevica*. Školska knjiga – Zagreb.

Haraway naziva osviještenim, vlastitim situiranim znanjima (*situated knowledges*)²⁸ postsocijalističkog, poslijeratnog, radničkog, ženskog iskustva. (Haraway 1988).²⁹

U *Terenu za etnologue početnike*, 2014., Sanja Potkonjak, početničko bavljenje *antropološkim terenom* definira tvrdnjom Clifforda Geertza kako lokacija etnografskih istraživanja nije presudna za antropologe, dapače usmjerava nas na prijedloge George Marcusa i njegovu terminu *multilokalna etnografija* – koja nastaje kao posljedica pokušaja da se prate suvremeni kulturni i društveni procesi, odnosno da se nađe odgovor na to kako raditi etnografiju u uvjetima *transformacije lokacije kulturne proizvodnje* – traži nove modele pristupa svakodnevicu. Prema Marcusu svjetski je sistem utjelovljen u antropološkom predmetu i praksama lokalnih subjekata koji su predmet interesa antropologa, a svaki lokalni subjekt svojim kulturnim praksama činilac je *svjetskog sistema*. Stoga, multilokalna etnografija realizaciju etnografskog projekta vidi kao proučavanje „cirkulacije kulturnih značenja, objekata i identiteta u rasteru vremena-prostora“ koji osim analogne obuhvaća i digitalnu dimenziju.³⁰ (Potkonjak 2014:23, prema Marcusu)

Prizma interdisciplinarnog istraživanja mode i odijevanja

Na tom tragu, u *Doing Research in Fashion and Dress*, 2011., teoretičarka mode Yuniya Kawamura pojašnjava kako su istraživački naponi vezani uz područje modnih studije (*fashion studies*), odnosno teorije i prakse mode i odijevanja, uglavnom usmjereni prema odjevnom predmetu, vizualnim materijalima kao dokazima, istraživanju načina odijevanja. Kawamura zatim predstavlja metode adekvatne za takav znanstveni pothvat: etnografiju (i metodu anketiranja), semiotiku, istraživanje temeljeno na predmetu (*object-based research*) te kombinirane istraživačke metode čijom se primjenom nastoji izraditi ovaj diplomski rad. Za

²⁸ HARAWAY, D. 1988. *Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*. U *Feminist Studies*, 14(3), 575–599. Pristupljeno 1. 9. 2022. <<https://www.jstor.org/stable/3178066?origin=crossref>>

²⁹ Nije beznačajno, u maniri Rihtman-Auguštin, napomenuti kako fokusiranost – da ne koristim možda i egzaktniji termin *fiksiranost* – na ono čega nema, što izostaje, što je zaboravljeno ili zametnuto, zasigurno ima veze s upravo spomenutim životnim iskustvom autorice ovog rada, budući da prerana smrt roditelja zasigurno osvještava i oblikuje autoricu kao *bića manjka* izražene svijesti o sveopćoj prekarnosti.

³⁰ POTKONJAK, S. 2014. *Teren za etnologue početnike*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju.

istraživačko bavljenje i razumijevanje fenomena mode i odijevanja, Kawamura predlaže induktivne kvalitativne istraživačke metode kao one koje mogu ponuditi njihovo razumijevanje na interpretativni naturalistički način *ostavljajući* fenomene „u njihovom prirodnom okruženju i to u smislu značenja koji im daju ljudi“.³¹ (Kawamura 2011:105) Kretanje i strategija konstrukcije te provedbe i analize istraživanja, napominje Kawamura, mogu slijediti logiku da se podaci koji se generiraju istraživanjem građe i/ili provedbom istraživačkih npr. intervjua naknadno upućuju prema teoriji, ili onu suprotnog kretanje, polaziti od teorije koja će usmjeriti svoj pogled ka istraživanju i istraživačkim pitanjima.

Na primjerima etnografskih istraživanja odjevnih praksi i odjevnih predmeta u određenom kulturnom i društvenom kontekstu specifične zajednice, točnije odijevanja supkulturnih zajednica, Kawamura pojašnjava kako „svaki kulturni artefakt ima jednu ili više domena u kojima se (istodobno) nalazi“, stoga istraživanjima koja uključuju „iskustva iz prve ruke“ (a što se postiže metodom sudioničkog promatranja kombiniranom s polu ili strukturiranim intervjuima, neformalnim razgovorima i tehnikama poput bilježenja opažanja, vođenja dnevnika i sl.) bivaju primjereni i poželjni izbor načina obrade teme koja zahtjeva interdisciplinarnu obradu.³² (Kawamura 2011:45-59)

*Interdisciplinarni rad, o kojemu se danas toliko diskutira, ne podrazumijeva sučeljavanje već postojećih disciplina (niti jedna od njih, zapravo, nije se spremna predati). Kako bi se nešto moglo interdisciplinarnim učiniti, nije dovoljno izabrati „predmet“ (temu) i oko nje ga sabrati dvije ili tri znanosti. Interdisciplinarnost znači stvoriti novi predmet koji ne pripa da nikome*³³. (Barthes u Sklevicky 1966:69)

Istraživanje temeljeno na predmetu (*object-based research*) usmjereno je prema materijalnim svojstvima odjevnog predmeta te ga se uvriježeno povezuje s povijesno-umjetničkim muzeološkim istraživanjem mode i odijevanja u kojem se predmet istraživanja tretira kao artefakt, donekle obilježen društvenim i kulturni kontekstom (Kawamura). Kako bi

³¹ Citat u slobodnom prijevodu P.B. KAWAMURA, Yuniya. 2011. *Doing Research in Fashion and Dress. An Introduction to Qualitative Methods*. London, Oxford, New York, New Delhi, Sydney: Bloomsbury.

³² Isto.

³³ BARTHESES, R. u SKELVICKY, L. 1996. *Konji, Žene, Ratovi*. Odabrala i priredila RIHTMAN AUGUŠTIN, D. Zagreb: Ženska infoteka

se oblikovali što uvjerljiviji i točniji, odnosno sveobuhvatni zaključci, Kawamura predlaže upogoniti više različitih i kombiniranih metoda: od uporabe arhivskih zapisa i uz predmet povezana već postojeća povijesna istraživanja, korištenje pisanih, književnih izvora, vizualnih materijala, komparativne trans-nacionalna i trans-kulturna istraživanja, usmenu povijest koja biografiju odjevnog predmeta može obogatiti perspektivom vlasnika i osobnog/ intimnog značaja (izrade, kupovine, čuvanja, nasljeđivanja, uporabe).³⁴ (Kawamura 2011:63-68, 99-113)

Semiotika mode, temeljena na poststrukturalističkom pristupu području koji „odjevnom predmetu prilazi kao znaku koji komunicira značenje“, zahtjeva odbacivanje istraživanja odjevnog predmeta kao prostog artefakta – ili, kako Kawamura, referirajući se na *The Fashion System* Rolanda Barthesa, iz 1967., objašnjava, predmet analize nije materijalni odjevni predmet – i traži uspostavu metodološkog i teorijskog okvira za analizu koja će posredstvom teksta ili slike, odnosno diskursa koji se stvara o artefaktu (u npr. modnom magazinu) omogućiti iščitavanje njegovih značenja.³⁵ (Kawamura 2011:81-85)

Post/strukturalistička aktivnost i semiotika mode

Žarko Paić u knjizi *Vrtoglavica u modi: prema vizualnoj semiotici tijela* iz 2007., pojašnjavajući osnovne postavke i termine općih teorija mode, ponajprije raščlanjuje semiologiju kao teoriju znakova, sustava znakova i procesa označavanja, čijim je utemeljiteljima, filozofu C. S. Pierceu i lingvistu D. de Saussureu, bio „cilj uspostaviti mogućnosti analize značenja funkcije znakova kao znakova“. Kretanje ka semiotici *kao metateorijskoj znanosti našeg doba*, kako ju Paić naziva, zahvaljujemo filozofu C. W. Morrisu čime „semiotika doista postaje nekovrsnom novom *ontologijom* ili epistemologijom svih kulturnih znanosti.“ Jezik je tako semiotičko-komunikacijski sustav ili poredak u ljudskom društvu, kulturi, životu, ističe Paić, a znakovni sustav slike poprima karakter posebnog vizualnog jezika unutar semiotike koju definira trostruki odnos znaka, označitelja, označenog.³⁶ (Paić 2007:28, prema Barthesu)

³⁴ Isto.

³⁵ Isto.

³⁶ PAIĆ, Ž. 2007. *Vrtoglavica u modi: prema vizualnoj semiotici tijela*. Zagreb: AltaGAMA.

Francuski semiotičar i strukturalist, Roland Barthes gore spomenutoj knjizi predstavlja tri aspekta odjevnog predmeta: slikovni/ vizualni odjevni predmet, pisani/ tekstualni odjevni predmet i stvarni/materijalni odjevni predmet. Karakteristika odjevnog predmeta kao slike i odjevnog predmeta kao teksta jest ta da obje upućuju na je stvarni odjevni predmet, dok ih sve međusobno razlikuje struktura: verbalna, odnosno tekstualna, slikovna ili likovna te tehnološka (proizvodnja). Tri strukture pretpostavljaju i tri vrste *shiftera*: za preradu stvarnog u sliku (reprezentacija), stvarnog u jezik i slike u jezik (a koje modni časopisi upražnjavaju kako bi osigurali masovno širenje mode kao značenja). *Stvarna odjeća* odgovara dimenzijama produkcije, *reprezentirana* dimenzijama distribucije, a *korištena odjeća* korespondira s dimenzijom potrošnje. Prva je označena tehnološkim stanjem odjeće odnosno prototip, objekt prije no li je ispunjen simboličkim značenjem. Druga pripada simboličkoj dimenziji, nije prazan objekt već posjeduje simboličko značenje posredstvom transformacijske strukture modnog sustava. Treća se odnosi na kupljeni željeni objekt koji kruženjem u društvu u svakodnevnom životu gubi na svom (reprezentacijskom) značenju (usustavljenom u prethodnoj etapi transformacije).

U pregledu teksta *Pismovni odjevni predmet*, uvršten 2002. u zbornik *Moda – povijest, sociologija i teorija mode*, ur. Mirna Cvitan-Černelić, Djurdja Bartlett i Ante Tonči Vladislavić, stoji Barthesovo pojašnjenje razlike između sociologije i semiologije: „semiologija opisuje odjevni predmet koji je od početka do kraja imaginaran“, i nastavlja, „nije joj cilj prepoznavanje prakse nego prepoznavanje slika. Sociologija mode sva je okrenuta stvarnom odjevnom predmetu, a semiologija prema skupu kolektivnih predodžaba (...) funkcija modnog opisa nije samo predlaganje uzoraka za stvarni odjevni predmet nego također, i osobito, širenje mode kao značenja.“³⁷ (Barthes 2002:141-162) Neophodno je izdvojiti i sljedeći citat o *sintaksnosti odjevnog znaka*:

Znak je spoj označitelja i označenog. Taj spoj, kao što je u lingvistici dobro poznato, valja ispitati sa stajališta arbitrarnosti i stajališta motivacije, tj. sa stajališta njegove dvostruke utemeljenosti, društvene i prirodne. Prije toga valja, međutim podsjetiti da odjevnu znakovnu jedinicu (tj. znak odjevnog koda oslobođen od svojih retoričkih obilježja) određuje posebnost značenjske veze, a ne posebnost označitelja ili označenog; drugim riječima, odjevni znak, premda sveden na jedinicu, može obuhvaćati više fragmenata označitelja (kombinacija matrica i dijelova same matrice)

³⁷ BARTHES, R. 2002. *Pismovni odjevni predmet*. U *Moda – povijest, sociologija i teorija mode*, ur. Mirna Cvitan-Černelić, Djurdja Bartlett i Ante Tonči Vladislavić. Zagreb: Školska knjiga. 141-162.

i više fragmenata označenoga (kombinacije semantičkih jedinica). (...) Vezu označitelja i označenog valja promatrati u svojoj njezinoj širini: odjevni je znak potpuna sintagma, koja se oblikuje sintaksom elemenata. (Barthes 2002:154)³⁸

Barthesovim esejom *Smrt Autora* iz 1967., u kojem predlaže da se dodjeljivanjem Autora tekstu vrši interpretativna tiranija kojom se dokida imanentna višeslojnost teksta, koji u suštini svoju jedinstvenost ostvaruje ne u kreatoru (koji barata kulturnim znakovima i kodovima) već u svojoj destinaciji – čitatelju³⁹; te svojevrsnim odgovorom Michela Foucaulta iz 1969. godine naslovljenim *Što je autor?* u kojem predstavlja ideju autorske funkcije kao klasificirajućeg principa unutar partikularne diskurzivne formacije, indirektno podržava ono što će se kasnije razviti kao ključan teorijski pravac propitkivanja zapadnjačke misli kao sistema binarnih pozicija kojima se jedan pojam održava privilegiranim nad drugim u Derridinu dekonstrukciju. Prema Jacquesu Derridi čin pisanja – koji se pojavljuje i činom istraživanja, govorenja i pisanja predmetnog diplomskog rada – uvijek vodi ka novom pisanju, koje pak vodi onom sljedećem i tako u nedogled sukladno povijesti koja ne vodi apsolutnom znanju ili konačnom razriješenu već novoj povijesti, a ona opet novoj. Čin čitanja – temeljnog za ovaj rad – Derrida pojašnjava na sljedeći način: „Čitanje treba uvijek smjerati na izvjestan odnos, neopažen od strane pisca, između onoga čime on vlada i onoga čime on ne vlada, s obzirom na jezične sheme koje upotrebljava. Taj odnos nije neka kvantitativna raspodjela sjenke i svjetla, slabosti ili snage, nego struktura značenja koju kritičko čitanje treba *proizvesti*.“⁴⁰ (Derrida u Romčević 2017:630)

Teorija mode i marksističko-feministička prizma

Iako možda odavno usvojen, koncept *situiranih znanja* (u množini!) filozofkinje znanosti Donne Haraway, razložen 1988. u tekstu *Situated Knowledges: The Science Question in Feminism*

³⁸ Isto.

³⁹ BARTHES, R. 1986. *Smrt autora* prev./u. Miroslav Beker *Suvremene književne teorije* Zagreb: SNL, 176-180.

⁴⁰ DERRIDA J. u ROMČEVIĆ, Branko. 2017. *Metodološki profil dekonstrukcije*. U *Filozofska istraživanja*. 151. God. 38 (2018) Sv. 3 Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, 625–635. Pristupljeno 01.09.2022. <<https://hrcak.srce.hr/file/314351>>

and the Privilege of Partial Perspective, čini se da može dobro poslužiti da upozori kako uvođenje mogućnosti validacije višekratnih pozicija promatranja i poimanja procesa i formulacija činjenica ili znanja ne znači validaciju ili dobrodošlost opće devaluacije ideje o legitimnim procesima i/ili pozicijama (autoritetima) s kojih se neko znanje konstruira, a čija je posljedica opća nemogućnost uspostave pouzdane činjenice/ znanja. Upravo suprotno, koncept nam skreće pažnju i osposobljava nas za odgovorno i kritičko posmatranje preduvjeta i procesa stvaranja onoga što će se usvojiti i nazvati činjenicom i, sukcesivno, znanjem i to kao posljedicu složenih međudnosa i pregovaračkih strategija. Parafraziram, samo *parcijalne perspektive* jamče izbjegavanje zamke hegemonijskog esencijalističkog epistemološkog jednoglasja (pa i u marksističkoj, socijalističkoj i radikalno feminističkoj teoriji) i osiguravaju mogućnost objektivnog vida/ spoznaje, odnosno citiram u slobodnom prijevodu (P.B.): „Svi zapadnjački kulturni narativi o objektivnosti su ništa do li alegorije jedne ideologije upravljanja odnosima koje nazivamo *duh i tijelo, distanca i odgovornost*“.⁴¹ (Haraway 1988:588) *Feministička objektivnost* tiče se materijalizma, ograničene lociranosti i situiranog znanja, ne univerzalnosti, transcencije i podvajanja subjekta i objekta. Ona omogućava da preuzmemo odgovornost za ono što naučimo da vidimo.

Već citirani zbornik *Moda – povijest, sociologija i teorija mode*, 2002., još jednom će poslužiti kao izvor prijevoda temeljnih tekstova o teoriji mode i pothvatu istraživanja mode i odijevanja i to tekstom Alison Lurie, *Odjeća kao znakovni sistem*, u kojem se definira fenomen uniforme kao *ekstremni oblik konvencionalne odjeće* koju u potpunosti određuju drugi/ institucija te joj predlaže jezični pandan: djelomične ili potpune cenzure koja u odjevnom kontekstu „odustaje od prava da se djeluje kao individua“.⁴² te nastavlja, „za razliku od većine civilne odjeće, uniforma je često svjesno i namjerno simbolična. Osobe što nose ona identificira kao članove neke skupine često im određuje mjesto u hijerarhiji; katkad pruža obavijest o njihovim dostignućima (...) Čak kad i neke pojedinosti službene odjeće nisu propisane odozgo, može se dogoditi da običajnom upotrebom postanu jednoznačne“. (Lurie 2002:175-181)

⁴¹ Citat u slobodnom prijevodu P.B. HARAWAY, D. 1988. *Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*. U *Feminist Studies*, 14(3), 575–599. Pristupljeno 01.09.2022. <<https://www.jstor.org/stable/3178066?origin=crossref>>

⁴² LURIE, A. *Odjeća kao znakovni sistem*. U *Moda – povijest, sociologija i teorija mode*, ur. Mirna Cvitan-Černelić, Djurdja Bartlett i Ante Tonči Vladislavić. 2002. Zagreb: Školska knjiga. 165-187

Ted Polhemus i Lynn Protector, u tekstu *Moda i antimoda*, u okviru kritike stare antropologije, ali i argumentacije ka usmjeravanju novim antropološkim fokusima i predmetima istraživanja ka suvremenom, svakodnevnom, bliskom i modnom, pružaju definiciju potonjeg sustava koji funkcionira kao „simbol promjene i društvene pokretljivosti, a antimodni stilovi kao indikatori društvene identifikacije i simboli društvene tradicije“, stoga su tromi, fiksirani i nepromjenjivi.

Referirajući se na tvrdnju Karla Marxa da ideološka manipulacija uvijek slijedi ekonomsku i političku dominaciju, Polhemus i Protector nastavljaju kako se izgledom, osobnom reprezentacijom kao *izrazom ideologije*, također „može manipulirati čime se tada može stvarati lažna svijest o stilu, prema kojoj se ljudi moraju odijevati ne stilom skupine ili podskupine s kojom se društveno i ideološki poistovjećuju, nego stilom što ga propisuje vladajuće društveno tijelo“. (Polhemus i Protector 2002:228)⁴³ Manipulacija je konstitutivni element triju tipova stilskih sukoba, a autori ih definiraju kao:

- a) natjecanje međusobno suprotstavljenih antimodnih stilova (npr. sukob stilova radničke i stilova srednje klase),
- b) beskrajne bučne prepirke u redovima onih koji bi se željeli pomodno odijevati,
- c) mode i antimode.

Formu sukoba konstituiraju na sljedeći način: „I unutar mode i unutar antimode, sukobljavaju se predodžba A i predodžba B. Sukob mode i antimode, s druge strane, mogao bi se prikazati kao sukob predodžaba A, B, C, itd. (specifičnih antimodnih stilova) ni predodžbi A1, A2, A3, itd. (tj., predodžba A, itd. nakon njihova pomodnjavanja)“. (Polhemus i Protector 2002:233-234)

Paić će u *Vrtoglavici* adresirati razboritost kritičkog pristupa semiotici mode i odijevanja Uga Vollia koji ističe kako je temeljni problem semiotike mode u tome što se na fluidni fenomen prolaznosti predmeta i običaja primjenjuje stabilan jezični sustav znakova. Paić ispisuje: „Moda je „s onu stranu“ lingvističkih pravila jezika. To je zato što se suprotstavlja tradiciji. Mogli bismo kazati da je moda neprijatelj odijevanja.“ (Paić 2007)

⁴³ POLHEMUS, T. i PROTECTOR, L. U *Moda i antimoda*. U *Moda – povijest, sociologija i teorija mode*, ur. Mirna Cvitan-Černelić, Djurdja Bartlett i Ante Tonči Vladislavić. 2002. Zagreb: Školska knjiga. 209-239

Socijalizam, nominalna paradigma SFRJ, primarno počiva na „ideji i pokretu koji teži socijalizaciji, prenošenju temeljnih uvjeta života u kolektivne ruke.“ (Ravlić, 2013) ⁴⁴ Prema politologu Ravliću „socijalisti smatraju da je privatno vlasništvo nad temeljnim uvjetima života, proizvodno bogatstvo ili kapital, ekonomski nepravedno i moralno pogrešno“. Socijalistička misao vrednuje suradnju kao prirodno i neophodno stanje među ljudima kao uvjet njihova napredovanja; uzajamno pomaganje i zajedništvo temeljni su društveni odnosi pri čemu je (društvena) jednakost središnja socijalistička vrijednost. (Ravlić 2013:110) Marksistički teoretičar August Bebel u *Žena i socijalizam* iz 1956., obrazlaže: „Žena je prvo ljudsko biće koje je zapalo u ropstvo. Žena je postala robinja prije nego što je i postojao rob“. Nastavlja, „(...) pretvaranjem svih sredstava za rad u zajedničku svojinu udara se društvu nov temelj. Sada (u socijalizmu) za oba spola nastaju iz osnova drugačiji uvjeti života i rada u industriji, zemljoradnji, prometu, odgoju, braku, u znanstvenom, umjetničkom životu i u uzajamnom dodiru.“⁴⁵ (Bebel u Đurkan 2015:22)

Bebel, kao i Engels, smatra da će žena novog, socijalističkog društva, kada sredstva za proizvodnju postanu zajedničkim (vlasništvom), biti socijalno i ekonomski potpuno nezavisna od muškarca, stoga prema Bebelu ona „više neće biti podčinjena niti (u) sjenci gospodarstva i eksploatacije, stajat će uz bok muškarcu kao potpuno slobodna, jednaka i biti gospodarica svoje sudbine“. (Bebel u Đurkan 2015:23) Engels, u *Furije i emancipacija žena*, predlaže da će komunističko društvo odnos oba roda učiniti čistim privatnim odnosom koji se tiče samo zainteresiranih osoba i u koje se društvo ne treba miješati – „ono to može jer uklanja privatnu svojinu i djecu zajednički odgaja, a time uništava obje osnove dosadašnjeg braka: zavisnost žene o muškarcu i zavisnost djece o roditeljima“. (Engels u Đurkan 2015:20)

Među konzultiranim tekstovima, uz Lenjinovo upozorenje da se „ne može osigurati istinska sloboda, ne može se graditi demokracija – a da se i ne govori o socijalizmu – ako se ne uključe žene u javnu službu, službu policije, u politički život, ako se ne otrgnu iz zaglušujuće atmosfere domaćinstva i kuhinje“, našla se i *Poruka Josipa Broza Tita Svjetskoj konferenciji Međunarodne godine žena Ujedinjenih naroda iz 1975.*:

⁴⁴ RAVLIĆ, S. 2013. *Svjetozi ideologije – Uvod u političke ideologije*. Društvena istraživanja **22**, 2. 379-383
Pristupljeno 01.09.2022. <<https://hrcaj.srce.hr/file/155138>>

⁴⁵ BEBEL, A. u ĐURKAN, S. 2015. *Rodna ideologija u socijalističkoj Jugoslaviji 1970-ih: prikaz analize sadržaja reprezentativnih hrvatskih romana*.

*Duboko sam uvjeren da su društvena uloga i položaj žene veoma indikativni za opći razvoj svakog društva i da svaka akcija, usmjerena ka rješavanju problema položaja žene znači doprinos općem procvatu čitavog društva, a preko toga i napretku čitave svjetske zajednice, i obrnuto. **Borba za društveni progres, za prava čovjeka – čiji je dio ravnopravnost žene – su nerazdvojni.***

(...) Sudjelujući masovno i aktivno u našoj oslobodilačkoj borbi, žena Jugoslavije sebi je izborila pravo da i u vrijeme mira bude jedan od odlučujućih faktora za stvaranje i razvijanje novih socijalističkih samoupravnih odnosa u društvu, koji uključuje ravnopravan položaj žene. Time je ona postala akter stvaranja društveno-ekonomskih pretpostavki koje su omogućile da danas kao građanin, radnik i upravljač ravnopravno sudjeluje u svim sferama društvenog, političkog i ekonomskog života u zemlji, kao i u borbi koju u svijetu vodi socijalistička, nesvrstana Jugoslavija za mir, zasnovana na ravnopravnosti svih naroda i njihovom pravu da sami odlučuju o svojoj sudbini.⁴⁶ (Tomšić 1981:153)

Anita Buhin u eseju *Jugoslavenska popularna kultura između zabave i ideologije*, 2017., pojašnjava originalnu marksističko-lenjinističku premisu da kultura, kao dio svakodnevnoga života, mora biti stvorena za radnike i biti o njima, pri čemu bi sami radnici bili aktivnim stvaraocima i potrošačima tih istih kulturnih formi.

Dva su procesa bila ključna za ostvarenje teorijskih premisa: uvođenje samoupravljanja i otvaranje prema zapadnim zemljama. Prvo je prouzročilo liberalizaciju kulturne sfere i demokratizaciju kulture, ali istovremeno i komercijalizaciju kulturnih dobara. Otvaranje Zapadu je, pak, pridonijelo dodatnoj komercijalizaciji popularne kulture i amerikanizaciji njezine forme i sadržaja. Slično kao i zapadnoeuropske zemlje i socijalistička je Jugoslavija doživjela modernizaciju koja je za posljedicu imala i stvaranje potrošačkoga društva, te se do kraja 1960-ih približila kapitalističkomu načinu života, najviše što je jedna socijalistička zemlja mogla. Zbog održavanja ravnoteže između dviju ideološki suprotstavljenih strana “možda je preciznije definirati Jugoslaviju ne kao zemlju između Istoka i Zapada, nego

⁴⁶ TOMŠIĆ, V. 1981. *Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije*. Beograd: Novinsko-izdavačka radna organizacija Jugoalovenska stvarnost — OOUR Jugoalovenski pregled. Pristupljeno 01.09.2022. <<http://radnici.ba/wp-content/uploads/2018/04/Zena-u-razvoju-socijalisticke-samoupravne-Jugoslavije-Vida-Tomsic.pdf>>

kao zemlju i na Istoku i na Zapadu” koja neprestano traži svoj vlastiti, jugoslavenski “treći put”.⁴⁷ (Buhin 2017:224-225)

Prizma de/konstrukcije povijesti i društvenog sjećanja/zaborava

U eseju *Benjaminova šutnja*, u prijevodu Tončija Valentića, Shoshana Felman pojašnjava koncept:

Prema Benjaminu, povijest (kao niz katastrofa) nije kretanje prema napretku nego kretanje prema onome što zagonetno naziva iskupljenjem. Iskupljenje (ono na čemu se zasnivaju povijesne borbe i političke revolucije) trebalo bi shvatiti podjednako kao materijalističko (marksističko, političko, međuhistorijsko) kao i teološko (nadpovijesno, transcendentno). Iskupljenje je diskontinuitet, prekid. Ono imenuje neprestanu potrebu da se drži korak sa skrivenom povijesnom stvarnošću koja je uvijek dužna potlačenima, dužna prema mrtvima povijesti, predstavljajući zahtjev koji prošlost postavlja sadašnjosti. (Felman 2014)⁴⁸

Ovaj nam citat pomaže razumjeti da svaka promjena političko-ekonomske vlasti, a posebice ona koja tendira radikalnoj promjeni, ima jedinstvenu priliku *pražnjenja* označitelja te njegova *ispunjavanja* novim značenjem – preoblikovati i prenamijeniti slike, koristiti mitove i jezik kao instrumente dominacije (Barthes 1971).

Pierre Nora u tekstu *Između pamćenja i povijesti. Problematika mjesta*, objavljenom 1996., ističe: „Mjesto sjećanja je bilo koja značajna pojava, materijalna ili nematerijalna po prirodi, koja je ljudskom voljom ili učinkom vremena postala simboličkom sastavnicom nasljeđa

⁴⁷ BUHIN, A. 2017. *Jugoslavenska popularna kultura između zabave i ideologije*. U *Stvaranje socijalističkog čovjeka, Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma*, ur. I. Duda. Pula: Srednja Europa, Sveučilište J. Dobrila u Puli, 221-244. Pristupljeno 01.09.2022. <<https://www.unipu.hr/images/50020390/Duda%20ur.%20Stvaranje%20socijalistickoga%20covjeka%20-%20zbornik.pdf>>

⁴⁸ FELMAN, S. 2014. *Benjaminova šutnja*. Prijevod Tonči Valentić. Mrežni blog Hypomnemata by Darko Cvijetić. Pristupljeno 01.09. 2022. <<https://darkocvijetic.blogspot.com/2014/02/benjaminova-sutnja-shosana-felman.html>>

sjećanja u nekoj zajednici.,⁴⁹ (Nora 2007:139) Vodeći se time, u nastavku će se rada pokušati eksplicitno i kontekstualno podastrijeti prijemčivost tvrdnje na predmetnom slučaju, odnosno opravdati prijedlog da je kuta upravo takvo, ali nepriznato (predmet-)mjesto te da joj je, među ostalim, uspostava onemogućena bivajući dijelom povijesti Drugog/e.

U *Reč – časopisu za književnost i kulturu, i društvena pitanja* 2001., u prijevodu Sandre Veljković, objavljuje se tekst Stuarda Halla, *Kome treba „identitet“?*, u kojem sažimajući i pozivajući se na tekstove J. Derridaea, Lacaua i J. Butler, Hall iznosi sljedeće: „Identiteti su konstruirani unutar, a ne izvan diskursa, trebamo ih razumjeti kao proizvode specifičnih strategija iskazivanja u specifičnim historijskim i institucionalnim mjestima u kojima se koriste specifične diskurzivne formacije i prakse. (...)“ Nastavlja: „Povrh svega, i suprotno obliku u kojem ih najčešće prizivaju, identiteti se konstruiraju kroz razlike, a ne izvan njih. Ovo za sobom povlači radikalno uznemirujuću spoznaju da se *pozitivno* značenje bilo kojeg termina – pa time i njegov *identitet* – konstruira samo preko odnosa s Drugim, u odnosu prema onome što ono nije, prema onome što mu nedostaje, prema onome što se naziva *konstitutivna izvanjskost*.“ (Hall 2001:2019)⁵⁰

⁴⁹ Nastavak citata: „Štoviše, oni nastaju unutar igre specifičnih modaliteta moći, i time su više proizvodi označavanja razlika i isključivanja, nego što su znak jednog identičnog, prirodno konstituiranog jedinstva, *identiteta* u njegovu tradicionalnom značenju (koje je sveobuhvatna jednakost, bez šavova, bez unutarnje diferencijacije).“ NORA, P. 2007. *Između Pamćenja i Povijest. Problematika mjesta*. prev./u. Ostojić, Milena i Hudl, Ana Irena *Diskrepancija*, vol. 8, br. 12, 135-165

⁵⁰ HALL, S. 2001. *Kome treba „identitet“?* Prijevod Sandra Veljković. *Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, *Reč* no. 64/10. 2001. 215-233. Pristupljeno 01.09. 2022.
<<http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/64/215.pdf>>

4. ARTIKULACIJA – Ka promišljanju kute kao obećavajućeg instrumenta ravnopravnosti

U definiranju polja i tema za izradu diplomskog rada, pojavljuje se prilika za usmjeravanjem istraživačke znatiželje ka interesu pristupanju i obradi odjevnog predmeta kao predmeta čija se praksa, simbolični kapital i poetika uspostavlja kao značajna za subjekte vlastitog društvenog okruženja. Ideja proučavanja čuvanih i darivanih u naslijeđe osobnih, iznimnih, dragocjenih modnih i odjevnih komada ubrzo biva zamijenjeno ka izostanku te prakse u slučaju naizgled običnog odjevnog predmeta iz prošlosti čija je praksa bila široko prisutna u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) – (školskoj) kuti.

Prvotna tema tako usmjerenog istraživanja bila je proces stvaranje mita o revolucionarnoj ravnopravnosti uspostavom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, a utjelovljenoj u odjevnom predmetu – radničkoj, odnosno školskoj kuti kao opredmećenoj ideji oslobođenog (socijalističkog) čovjeka sazdanog od personalnih sjećanja građana. Međutim pri realizaciji istraživanja vrlo se brzo uspostavilo da zagonetka na koji je način kuta sama oblikovala generacije i stvarnost kazivačima ne golica maštu već da sam predmet-mjesto potiče govor o drugim predmetima, iskustvima i sjećanjima, da se radi o mjestu prijepora pomoću kojeg se uspostavlja pripadnost i identitet, predmetu-mjestu koje je potrebno *dekriptirati* (ili možda zauvijek održavati *kriptiranim*⁵¹), ali ponajviše o ne/vidljivom, ambivalentnom instrumentu/ artefaktu/ tekstu (simboličke) moći čija ju je ritualizirana primjena (fizička sveprisutnost u ondašnjoj materijalnoj svakodnevnici) učinila istovremeno *prirodnom*, stoga neprimjetnim, no i dalje izrazito komunikacijski te simbolički snažno nabijenom da bi promjenom ekonomske i ideološke ekologije postala neželjenim.

Radna kuta, kao odjevni predmet koji je definiran svojom praktičnošću i svrhom zaštite (radničkog) tijela, činila se dovoljno androgino oblikovanom i široko primjenjivom, da sam joj domislila potencijal opipljivog *dokaza*⁵² revolucionarne poslijeratne promjene paradigme u kojoj radnik i radnica – a u obrazovnom sistemu, učenik i učenica – bivaju jednakovrijedni. U svojoj jednostavnoj i utilitarističkoj formi kuta je mogla ne samo uporediti⁵³ individuu novom sistemu, već i pružiti zaštitu pretpostavljenom zdravom, radno sposobnom tijelu – mogla ga je

⁵¹ Kako bi iznova generirao deridijansko čitanje i ispisivanje.

⁵² U potpuno oprečnoj, religijskoj paradigmi mjesto *dokaza* stajao bi pojam *relikvija*.

⁵³ Staviti u poredak.

sakriti ili *osloboditi* od *automatskog* svrstavanja u rodnu kategoriju. Preuzimajući logiku Gayle Rubin (2003), „ako je seksizam derivat nesmiljene pohlepe kapitalizma za profitom, onda bi seksizam iščeznuo pojavom uspješne socijalističke revolucije“, istraživanjem i oblikovanjem diplomskog rada nastojim dokučiti u kojoj se mjeri primjena kute u ondašnjoj svakodnevnici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (s fokusom na razdoblje do kraja 1960-ih), percipirala i koristila kao sredstvo uspostavljanja revolucionarnih ciljeva ravnopravnosti; te za, možda najbitnije, njihovo opstojanje u budućnosti.⁵⁴

Prilikom upita bi li bili voljni sudjelovati u istraživanju o kuti, potencijalni bi kazivači u pravilu odgovarali potvrdno (osim dvojice koji su odmah zaniijekali sjećanje ili ikakvu emocionalnu ili simboličnu vezu s predmetom, *automatski* ga vezujući s *bivšim sistemom* čime su, ne nadajući se, također ukazali na kompleksnost istraživačkog predmeta), a potom bi i prije dogovora o konkretnom terminu i mjestu realizacije intervjua slijedila lavina iskaza i reminiscencije o svemu samo ne *o kuti* – baš kao da je najednom brava prenatrpanog tavana popustila ili da su se napokon kopče kofera odriješile dužnosti skladištenja *zaboravljenih*, ali zapravo davno pospremljenih sjećanja.⁵⁵ Razlog zašto koristim metaforu tavana ili kovčega (uz paušalni psihoanalitički mig⁵⁶) temelji se na činjenici da niti jedan od kazivača nije arhivirao ili pohranio predmet kute, nitko nije sačuvao artefakt iako će se kroz istraživanje pokazati da nestanak ili nedostatak materijalnog predmeta, pa čak i fotografija koje ga bilježe, nema veliki utjecaj na njegov kapacitet skladištenja čitavog niza sadržaja (u domeni imaginarnog). Dapače, izostanak materijalnog kao da mu omogućava transcendentalni učinak. Suočena s nevjerojatnim

⁵⁴ Citat u slobodnom prijevodu P.B. RUBIN. Gayle. 2003. *The Traffic in Women: Notes on the „Political Economy“ of Sex* Pristupljeno 01.09.2022. <<https://genderstudiesgroupdu.files.wordpress.com/2014/08/the-traffic-in-women.pdf>>

⁵⁵ Kazivači predmetnog diplomskog rada su:

- MARINA C., rođena 1950. god. u Crikvenici u kojoj pohađa osnovnu, srednju Upravnu školu pohađa u Zagrebu; živi u Zagrebu (Črnomerac) u prijevremenoj mirovini / tajnica na fakultetu Sveučilišta u Zagrebu; razgovor učinjen tijekom siječnja 2020.;

- GIOVANA A., rođena 1957. god. u Zagrebu, osnovnu, gimnaziju i studij medicine pohađa u Zagrebu; živi u Zagrebu (Vrbik, Medveščak) radi kao liječnica; razgovor učinjen tijekom veljače 2020.;

- MARINA S., rođena 1950. u Zagrebu, osnovnu i srednju školu pohađa u Zagrebu; živi u Zagrebu (Trešnjevka) u mirovini/ službenica u državnoj upravi; razgovor učinjen u veljači 2020.;

- IVAN M., rođen 1952. u Novom Sadu, osnovnu i gimnaziju te studij prava pohađa u Zagrebu; živi u Zagrebu (Medveščak) u mirovini/ korporativni pravnik; razgovor učinjen tijekom siječnja 2020.

⁵⁶ Pojam: *Mig*. 1. Brzi pokret, stisak kapka oka kojim se daje neki znak. 2. pren. Neizravni nalog, znak da se što učini (dati (komu) mig). Hrvatski jezični portal. Pristupljeno 01.09. 2022. <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1pjWBU%3D>

potencijalom i obujmom raznih sjećanja koja su navirala iz kazivača i kazivačica, bilo je uputno suziti kontekst i usmjeriti pitanja polu-strukturiranog intervjua, čija se metoda zasnivala na provođenju rekonstruktivnog ili testimonijalnog intervjua životne povijesti, na svim kazivačima zajednički nazivnik: društveno iskustvo nošenja školske kute.

Naime, istraživanje o plavoj radničkoj kuti zahtijevala je potragu za kazivačima koji su je *practicirali*, tj. koji su svoj radni vijek u SFRJ 1960-ih (i kasnije) proveli ili u tvornicama ili na položajima tzv. *plavih ovratnika*. To je značilo isključivanje onih koji su tada bili nezaposleni, u mirovini, bili mlađi od 18 godina ili onih koji pripadaju tzv. *politokraciji*, a što je, k tome, prema dostupnim statističkim podacima u velikoj mjeri podrazumijevalo neravnomjeran udio radnica u strukama tzv. *bijelih ovratnika* (razlozi koji se navode su stupanj obrazovanja, manjak iskustva i sl.).

Redundancije u tekstu, ponajviše u iskazima kazivača ili citiranju građe, služe ne kao punilo teksta, već kao ekonomizacija (što se ponekad činilo nepresušne) širine građe koja se u pravilu uspostavlja u formi *logičkih* parnjaka te demonstrira mehanizam *govorenja o ne govoreći o kuti*.

Također, izostanak uvrštavanja (nasumičnih generalno dostupnih) primjera likovno/vizualnog materijala, poput fotografija ili crteža, vezanog uz školsku kutu (budući da kazivači i kazivačice nisu imale što ustupiti za arhiviranje, niti materijalni predmet niti fotografije) odluka je kojom se *ostaje* vjernim fenomenu, ali i u domeni jezika.

Ovaj rad u najvećoj mjeri ne nudi odgovore, već predstavlja svojevrsni plan i *dnevnik* istraživačkog *traganja* (uz povremene natruhe auto-etnografske manire) postavljajući ponekad i naporna pitanja te predlažući okvire pomoću kojih se može promatrati višerazinsko djelovanje i značenje jednog odjevnog predmeta – u ovom slučaju *par excellance* primjera kontradikcije binarnog sistema (pa tako i para mode - anti-mode, u kojem se kuta predstavlja znakom „-, „), predmet koji je u pravilu bio upravo neophodni posrednik za uspostavljanje (sebstva) individualca u kolektivu. Naime kuta, kao proizvod reforme obrazovnoga sustava i školstva s ciljem uspostave modernog socijalističkog čovjeka, nesumnjivo je posljedica i/ili artefakt modernizacije koja je pak uvjet modnog iskustva u socijalističkom političko-ekonomskom sistemu. Ona se uspostavlja ne kao prosto anti-modno, već kao *s-onu-stranu-modnog-i-antimodnog*.

Neka od pitanja koja se pojavljuju, a koja će se pokušati adresirati ili barem predložiti za možebitna buduća istraživanja teme su i:

- Pamti li se uopće pojedinačan ili *kolektivni* odjevni predmet? Može li odjevni predmet aktivirati osobno i društveno sjećanje? Koja se retorika, koji se narativi pojavljuju?
- Što se u njega upisivalo i kako ga se onda, tj. sada čita; trpi li ono Povijesno ili Protu-povijesno sjećanje?
- Može li se uspostaviti korelacija između faza razvoja individue s poštivanjem regula odijevanja, kako se očituje neposluš, otpor ili kreativnost te može li *bezlično* i *jednostavno* utilitarističko odijelo biti upravo temeljnim artefaktom socijalističkog ideal-tipa ravnopravnog i odgovornog čovjeka?
- Kako je moguće da kazivači, iako upućeni da govore o kuti, u pravilu rijetko kada o njoj govore, već pretežito govore o razlikovanju, osobnosti, seksualnosti? Je li kuta upravo tome i služila, unatoč pretpostavci da joj je svrha bila podrediti tijela jedn(ako)obraznosti i *jednoulju*? Kako odjeća, moda, uniforma disciplinira tijelo?
- Kako tumačiti estetske principe kute? Kako materijalni uzusi doprinose kulturno-političkoj simbolici istraživačkom predmetu? Može li se govoriti o poetici kute?
- Je li se ideja o revolucionarnoj (klasnoj i rodnoj) ravnopravnost utjelovila u odjevnom predmetu?
- Što nam iščezavanje školskih kuta iz javnog diskursa i prakse govori o simboličkom potencijalu i kapitalu odjevnog predmeta?
- Kako se u predloženom oblikovanju i uvjetima implementacije suvremenih školskih uniformi (Grad Zagreb) očituje politički kontekst današnjice? Što nam komparacija s primjenom kute u SFRJ otkriva o prethodnom i današnjem režimu, modi i anti-modi?
- Kako tumačiti izostanak potrebe arhiviranja dotičnog odjevnog predmeta na privatnoj i/ili institucionalnoj razini? Kako se prezentacijska politika kute u kontekstu muzejskog arhiviranja i izlaganja odnosi prema artefaktu - kao tokenu (bez osobnih intervencija, kao ogoljeni politički predmet) ili kao artefaktu osobne povijesti? Koje su posljedice arhiviranja ili muzealizacije kute – podliježe li političko-ekonomskim promjenama, konstruirala li se time povijesni artefakt institucionalnog značenja i svrhe istovremeno ga lišavajući konteksta osobnog i (kontra-)političkog, stoga subverzivnog potencijala?

Jedan od mogućih istraživačkih pravaca može se realizirati i referirajući se na iscrpnu analizu Sanele Đurkan u *Rodna ideologija u socijalističkoj Jugoslaviji 1970-ih: prikaz analiza*

sadržaja reprezentativnih romana, oslanjajući se na Roland Barthesovo stvaranja mita, post-strukturalističku i feminističku kritiku, te Lacanovu psihoanalitičku teoriju, kojima se može pokušati obraniti prijedlog razumijevanja kute kao primjer (a objet) par excellence: Kuta kao pitanje sfere simboličkog, performativnog i ideološkog (pitanje estetike, roda, klase, kulture i identiteta u okviru Zakona Oca), no zapravo pitanje imaginarija traume (kapitalizam, alijenacija u procesu rada/ disciplina kao mehanizam crpljenja resursa, nemogućnost bivanja u svijetu bez uspostave ekonomskog subjekta, anti-anarhizam) iliti realnog (kuta kao konstelacija sistema i s-onu-stranu-sistema).

5. EMPIRIJSKI – Kuta kao pitanje sfere simboličkog, performativnog i ideološkog

Kazivanja navedena u radu učinjena su tijekom prosinca 2019. i siječnja 2020. godine te su se ostvarila u obliku pojedinačnih polu-strukturiranih intervjua. Intervjuirana je jedna muška i tri ženske osobe koje su 1960-ih polazile osnovnu i/ili srednju školu na području Primorsko-goranske županije i grada Zagreba.

Analiza diskursa se upotpunjuje uglavnom javno dostupnim rezultatima istraživanja društveno-humanističkih znanstvenika, člancima, teorijskim i književnim tekstova, a građu čine i službeni govori političara, dokumenti Grada Zagreba te Ustav SFRJ, kao i novinarski članci i pisani iskazi na internetu uglavnom anonimnih pojedinaca (avatari, pseudonimi kao korisnička imena, ali i autentična imena i prezimena javnih profila) koji dobrovoljno pronalaze, odgovaraju na namjerno ili spontano započetu diskusiju na temu – putem društvenih mreža, foruma ili portala komentiraju članke i fotografije s motivom *školskih dana i mladosti za vrijeme Juge*, čime su implicitno pristali na najraznovrsnije interpretacije, to jest analize.⁵⁷ Istraživačko promatranje bez intervencije (bez prisutnosti *uljeza*) odvija se u razdoblju od siječnja do srpnja 2020., a obuhvaćena je građa nastala u periodu od 2007. do 2022. godine.

Stoga, iako se čini kontradiktornim da bi se definirao fokus uključuje se nepregledna širina iskaza u bespućima interneta, sljedećom će se analizom građe koja počiva na antropološkoj metodologiji i fenomenološkom pristupu promišljanja društvene i kulturne prakse odijevanja i mode (s fokusom na školsku kutu) – čiji se teorijski okvir razapinje između koncepata Pierra Nore i Paula Connertona (društveno i povijesno sjećanje), Jennifer Craik (spektakl uniformiranoga tijela), Stuarda Halla (uspostava identiteta) te Michela Foucaulta (odnosi moći i znanja, nadzor i kazna), odnosno zbiru radova autora i teoretičara područja teorije mode, sociologiji kulture, kulturalnih studija i semiotike poput Žarka Paića, Rolanda Barthesa, Deana i Igora Dude, Sanje Potkonjak i dr. – nastojati ponuditi okvir za (trenutno i potencijalno buduće prošireno) promišljanje radničke, odnosno školske kute kako opredmećene revolucionarne /

⁵⁷ Treba napomenuti da mehanika i kultura ophođenja na internetu ima za prednost široku dostupnost i nediskriminatornu uključivost svih zainteresiranih korisnika medija, ali pretpostavlja i mogućnost zloupotrebe, namjernog provociranja, lažnih iskaza. Određene interpretativne mogućnosti koje nudi interpersonalna komunikacija s kazivačem (poput dikcije, ritma i drugih obilježja govorne reprodukcije mišljenja, do fizičkih manifestacija ne/ugode, uzbuđenja i sl.), nadomještaju se ispisivanjem misli koje nisu označene auto-cenzurom (sramom ili korektnošću, brigom za očuvanjem obraza ili sankcijom zbog informacija koje iznose) ili procesom *ponovnog* mišljenja (očigledno u gramatičkim greškama ili tipfelerima, upotrebom žargona i neformalnog govora, *emoticon*). Izravnost se ponekad čini još i snažnijom jer su kazivači u grupnoj dinamici (pridonosi intenzitetu višeglasja), a korak transkripcije (i tako mogućnost slučajnog izostavljanja potencijalno krucijalnog sadržaja) se jednostavnim kopiranjem izvornog teksta minimalizira.

socijalističke ideje jednakovrijednog i (rodno i klasno) oslobođenog čovjeka uspostavom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Odlukom da se rad u povremenim dijelovima ispisuje u *Ich*-formi, želi se odagnati svaki oblik hinjenja distance i kvazi-objektivnosti pozicije istraživačice, budući da je već sam odabir teme, fokusa i obrada građe označena evidentnom osobnom tendencijom istraživačice da na primjeru svakodnevnog ukazuje na konture buržoazijskog mehanizma kontrole (Barthes 1977), istovremeno nastojeći iznašati načine kako da se u analizi potencijala istraživačkog predmeta uspostavi prisutnost kontra-narativa i otpora. Zato, uputno je ne zaboraviti da se radi o rakursu, o pogledu na građu iz određene pozicije i određenog kapaciteta, pa i unatoč nastojanju da se istraživanje i analiza provede u skladu s pravilima izrade diplomskog rada.

Zanimljivost je također činjenica da građa, izjave i kazivanja pojedinaca i pojedinki, u pravilu, već u jednoj, zasebnoj rečeničnoj konstrukciji sadrže mnoštvo podataka, kodova, odnosa, konotacija i miješanje diskursa. Diskurzivna saturiranost (pojedinačnog) iskaza je gotovo neizdrživa, a isprepletenost značenjskih niti i njihova tenzija nerazmrsiva. Zato da bi se analiza građe učinila preglednijom ista predstavlja načelnim formatiranjem teksta prema temi i kodiranim (uvjetno rečeno) oprekama, odnosno binarnim parnjacima, premda predlažem da se ova eksplicitna, konkretna kuta, koja se prakticira na području SFRJ neposredno poslije Drugog svjetskog rata do početka 1960-ih, (predstavljena znakom „-,“) svojom poetičnošću uspostavlja upravo kao kakva koprena između oprečnih pojmova/koncepata/paradigmi.*

Kodiranje:

****siromaštvo-prosperitet***

Predrag J. Marković u studiji *Beograd između Istoka i Zapada 1948.-1965.* objavljenoj 1996., opisuje ondašnje društveno-ekonomsko stanje:

Pošto su posleratne godine u Jugoslaviji bile obeležene nestašicom osnovnih životnih namirnica, jugoslovenska moda bila je svedena samo na najnužnije predmete za odevanje koji su često bili lišeni estetskih vrednosti. Sledovanje odeće i obuće se obezbeđivalo sistemom “tačkica” koje nisu ni izbliza mogle da podmire potrebe za najosnovnijim odevnim predmetima. Kada je sistem tačkica ukinut 1951. godine roba se našla u slobodnoj prodaji. Prvi modni “hit” nakon puštanja odevnih predmeta u

slobodnu prodaju bili su kišni mantili od plastične mase. Posle rata, najgore je bilo s obućom. Postoji podatak da su lokalna partijska rukovodstva, posle rata, ukazivala na problem devojaka koje ne mogu da se udaju, jer ne mogu bosa da odlaze na seoske vašare i slave. Koliko su cipele bile na ceni, pokazuje primer jednog oglasa sa kraja 1948.: student koji je izgubio levu cipelu u tramvaju, nudi nagradu nalazaču. (Marković 1996)⁵⁸

***prošlost-sadašnjost**

Slično će u *Moja draga škola*, ustvrditi i Nives Opačić opisujući kontekst prakse školskih kuta 1950-h u Hrvatskoj:

U vrijeme kad se nismo još daleko odmakli od Drugog svjetskog rata (tek nešto više od deset godina), oskudica se osjećala u svemu, no bilo je više pameti nego danas, pa ni oni koji su se mogli odijevati bolje nisu to htjeli nabijati na nos onima siromašnjima (valjda zato dana i prezirem i učenike i roditelje koji govore o tome kako nose ovu ili onu marku odjeće, odnosno odjeću s potpisom), a niti bi im u školi to dopustili (prosvjetne vlasti nisi tada još, srećom, zazirale od nekih zabrana).

(N. Opačić, citat iz *Moja draga škola*, Profil, 2009.)

U kontekstu kraja 1960-ih, početkom 1970-ih nailazim na izjavu:

Čak su bogati klinici imali kute šivane po mjeri, što se vidjelo sa 10 metara. Ta kuta nije služila ničemu, osim izbijanju love iz džepova i zajebavanju nas klinaca. Još su se nosile one idiotske trake na rukavu (redari i sl.) Bilo bi pametnije da energiju za kute ljudi usmjere u odgoj klinaca.

(volatile, web-profil na Forum.hr, 10.11.2016.)⁵⁹

Kazivačica Marina C., koja je osnovnu školu pohađala u Crikvenici a srednju upravnu školu u Zagrebu, prisjeća se kako se materijal, štof, koji je podnosio „peri-deri varijantu“, **nabavljao**

⁵⁸ MARKOVIĆ, P. J. 1996. *Beograd između Istoka i Zapada 1948.-1965.* Beograd: Službeni list SRJ.

⁵⁹ Komentari na temu *Biste li uveli uniforme u školu?* 10.03.2016. Autor threada TrueCroatian. Mrežni Forum.hr. Pristupljeno 01.09.2022. <http://www.forum.hr/showthread.php?t=930027&page=3>

po jeftinijoj ili subvencioniranoj cijeni preko školskih odbora, a potom bi se razdijelio i najčešće samostalno šivao u kute. *Zingerica*, šivaća mašina bila je dijelom svakog kućanstva ili domaćinstva, ipak, neki bi se udružili, pa dali šivati kute. **Kasnije** se kuta mogla nabavljati i u **prodavaonicama Jugoplastike - Marke za čitavu obitelj**.⁶⁰

Očekivano, najočitija opreka, usto i uspostava okvira analize istraživačke teme jest ona **nekoć – sada**. Zadovoljenjem *osnovnih potreba*, uspostavljanjem funkcionirajućih institucija poput zdravstva, školstva i privrede, SFRJ aktivno ulaže i utječe na mogućnost *nadgradnje* – reguliranjem i stabilizacijom stanja poslijeratne prekarnosti socijalistička će država uzročno-posljedično stvoriti mogućnost stratifikacije društvenih klasa te razvoj rafiniranosti komunikacije njezinih simboličkih vrijednosti, a koje će se očitovati, među ostalim, i posredstvom sustava mode. Prema riječima Žarka Paića referirajući se na Simmelove sociologijske teorije mode, piramidalna (klasna) struktura društva nužna je za postojanje mode kao klasno-socijalne tvorevine modernog doba. Te nastavlja: „Moda je proizvod klasno-socijalnih razlika. Bez modernog društva visoke složenosti društvenih uloga i bez klasno-socijalne stratifikacije nemoguće je uspostaviti specifičnu novu društvenu formu kao što je moda s njezinim raščlanjenim simboličkim poretkom.“ (Paić 2007)

***obveza - izbor**

***uniforma - odjevni predmet**

Jennifer Craik u *The Cultural Politics of the Uniform* iz 2003. objašnjava kako je priroda uniforme, kao pojavnog oblika kontrole, dvostrukog karaktera: ona subliminalno komunicira kontrolu nad društvenim tijelom, no i vlastitu konstruiranost i formaciju – i to najčešće detaljnim uputama *o zabranjenom*, u obliku *not-statementsa* (*ne-izjavama*). Ipak unatoč opetovanim iskazima raznih izvora koji upućuju na postojanje (neke) eksplicitne upute ili **službene uredbe za uspostavljanje prakse školskih kuta u SFRJ**, takav dokument tijekom istraživanja nije pronađen.

⁶⁰ Novinarski članak N.N. *Na bivše dan Republike, prisjetimo se: Omiljeni proizvodi iz doba Jugoslavije* 29.11.2012.. Pristupljeno 01.09.2022. <<https://ezadar.net.hr/zabava/2263679/omiljeni-proizvodi-iz-doba-jugoslavije/>>

Propis je vrijedio ne samo za učenice nego i nastavnice (čak su i neki muškarci, npr. naš profesor Njirić iz kemije, nosili kute) i svi su ga se bez mrmljanja držali.

(N. Opačić, citat iz *Moja draga škola*, Profil, 2009.)

Školske kute su bile obavezne, za učenike, nastavnike, a ravnatelji škola, direktori ili diše, kako smo ih zvali, uglavnom su nosili odijelo, uz iznimku našeg tadašnjeg direktora osnovne škole. On je bio nastavnik Likovnog odgoja, pa je nosio kutu na nastavi. (Marina C. iz Crikvenice/Zagreba, 1950.; siječanj 2020)

**učenici/ce - učitelji/ce*

**učitelji/ce - ravnatelji/ce*

**hijerarhija - anarhija*

Sklona sam prepoznavati izjave kazivačice, Marine C, kao validne, budući da joj je majka poslije Drugog svjetskog rata bila učiteljica u O.Š. *Vladimir Nazor* u Crikvenici, pa je iz tog razloga, kako i sama izjavljuje, bila posebno spremna prisjećati se okruženja i događaja iz djetinjstva. Njenim iskazima dodijeljena je svojevrsna prednost i autoritet pri donošenju daljnjih zaključaka o istraživanoj temi.⁶¹ Tako njezinu konstataciju da su **dječaci i djevojčice bili različitih kuta**, da su ih također **nosili i nastavnici i nastavnice**, dok bi **ravnatelji najčešće bili u odijelu**, uzimam kao validni podatak koji ukazuje da se **hijerarhija očitovala ne samo nošenjem školske kute već i njenim ne-nošenjem**. Bivati najvećim autoritetom u instituciji i ne nositi kutu, već odijelo, moguće je, u najmanju ruku interpretirati kao demonstraciju pozicije visoko-namjesnika, više nad nižom klasom, *kolonizatora* spram *koloniziranih*, **nejednakih odnosa moći**.

**materija - metafizika*

**slika - jezik*

⁶¹ Marina C. o majci učiteljici i iskustvu odrastanja u školi: „(...) Jer me je mama ponekad morala voditi na posao u školu, budući da me nije imao stalno tko pričuvati, a istini za volju...nisam baš voljela ići u vrtić. Ljepše mi je bilo u društvu sa školskom djecom. U maminom je razredu uvijek bila opuštena atmosfera, takav je bio njezin pristup djeci, svojim učenicima.“

****arhiv - prašina***

****sjećanje - zaborav***

Zanimljivo je da su kazivači, ne posjedujući sam materijalni predmet, često predlagali pronaći fotografije kuta. Oni koji su ih i potražili u osobnim foto-arhivima, pomalo razočarano bi mi javljali da fotografije nisu reprezentabilne – kako jer su crno-bijele, pa se teško razaznaju odjevni predmeti, tako i jer nisu uspjeli pronaći fotografije na kojima su baš u toj kuti koje su se prisjećali, a koju su istovremeno s poteškoćama detaljno opisivati. Kako bi doskočila problemu, posegnula sam za roditeljskim albumima – i doista, na razrednim, grupnim fotografijama uglavnom se razaznaje kodeks oblačenja, ne i ujednačena primjene kuta. Tamne, relativno zagasite tkanine uobličene u haljetke ili kardigani na osnovnoškolskim djevojčicama, a tamni sakoi i jaknice, te svijetli puloveri uz tamne hlače na dječacima ukazuju na službeni odnos spram institucije škole. Fotografije prikazuju posebne prilike, a ne zatečeno stanje na nastavi, pa je za pretpostaviti da su se eventualne kute skidale prije slikanja.

Nakon pretežno šturih opisa kuta koje su poslužile kao okidač za sjećanja na događaje i osobe iz djetinjstva, kazivači bi se ubrzo našli u komparaciji današnjih društvenih i političkih prilika s ondašnjim ili u domišljanju aktualnih vrijednosti te scenarija budućnosti današnjih mladih generacija.

Istraživanjem pronalazim relativno mnogo javno dostupnih razrednih fotografija na kojima većina djece nosi plave kute – one u pravilu datiraju s kraja 1970-ih, odnosno u najvećoj mjeri iz razdoblja 1980-ih. Iako bismo tu činjenicu mogli iščitati kao prostu posljedicu široke dostupnosti fotoaparata i recentnošću navedenih razdoblja, možda bismo mogli promisliti moguću interpretaciju: nošenje, pa tako i prisutnost kuta na školskim fotografijama tijekom 1980-ih implicitno je povezano uz tada sve prisutnije kapitalističko-nacionalističke tendencije u SFRJ, odnosno s udaljavanjem od revolucionarne ideje *novog socijalističkog čovjeka*, pri čemu kuta biva reducirana na politički instrument nadzora, odnosno uniforme.

****norma - subverzija***

****osnovan (rudimentaran) - nadgrađen (sofisticiran)***

****utilitarno (praktično) - estetsko (modno)***

Ipak malo koji kazivač vjeruje u moć odjevnog predmeta da *gomilu* uistinu učini jednakom i da utjelovi promjenu, no istovremeno će govoriti i o gubitku identiteta (ili potrebi da se istakne

npr. izvezivanjem inicijala ili dodavanjem drugih ukrasa) te o osjećaju prihvaćenosti i komfora temeljem nošenja ili ne nošenja odjevnog predmeta, odnosno kute.

*Jednoličnost kuta razbijali su samo nešto malo drugačiji krojevi, jer je boja uvijek bila crna, a materijal je najčešće bio glot, glatka meka zahvalna tkanina koja se dobro pere (njem. glatt, gladak, sklizak). (...) Moj modni detalj – tiha **pobuna protiv uniformnosti** – bio je bijeli štrikani bubikrag, mali tvrdi okovratnik koji se na donju kragnu prikapčao kopčama jer se brzo prljao, pa se često skidao i prao.*

(N. Opačić, citat iz *Moja draga škola*, Profil, 2009.)

*Tokom cijele osnovne škole i dječaci i djevojčice su nosili tamnoplave kecelje koje su štatile odjeću od prljanja i koje su nas činile urednim. Djevojčice su da budu, onako, **posebne** preko kecelja nosile vunene i heklane kragnice.*

(Giovana A. iz Zagreba, 1957., veljača 2020)

Kute su bile plave boje (od popelina ili glota) s ambblemom ili izvezenim inicijalima. Neke curice iz razreda su nosile kute s populiranom ukrasnom trakicom na poprsju, onako, crveno-bijelo-žute boje...a neke su imale trakice sašivene okomito, po dužini kute. Ili bez ukrasa, samo tamnoplave. Dječaci su imali kratke kute, iskrojene kao male kaputiće i sakoe tako da su ih nosili na majice ili košulje. Dečki su često nosili samo pulovere i dolčevite. Kute su bile praktične, što se tiče nastave iz predmeta Likovnog odgoja, a i za više razrede i za nastavu Tehničkog odgoja, Domaćinstva ili predmeta iz Kemije vezano za neke pokuse i drugo.

(Marina C. iz Crikvenice/Zagreba, 1950.; siječanj 2020)

***muško - žensko**

***pripadnost - razlikovanje**

***disciplina - sloboda**

***službeno (institucionalizirano) - neslužbeno (civilno)**

Mogli bismo pomisliti da **razlikovanje školskih kuta dječaka i djevojčica**, mladića i djevojaka, ne može imati baš toliku društvenu važnost za uspjeh i ostvarenje socijalističke ravnopravnosti, da se radi o banalnosti (ili frivolnosti, a kakva se pogrešno, no uobičajeno vezuje uz ideju mode) i zastranjenju u mišljenju. No treba se pitati čemu uopće razlikovanje kada za to nema utemeljenosti i opravdanja. Razlog zbog kojeg se fokusiram na školsku kutu upravo je taj – da *uhvatim* silinu sistemskog malja⁶² na još (**simbolički**) **neprikladnim ili nedovršenim, nediscipliniranim** jedinkama koje su tijekom osnovnoškolskog iskustva još uvijek označene specifičnom modalnošću i **procesom socijalizacije/naturalizacije pretpostavljenih društvenih uloga i mjesta**, ne bi li se proizveli subjekti potrebni za efikasnu implementaciju i održavanje sustava-poretka.

***kolektivno - individualno**

***pučko - intimno**

***javno - privatno**

*Ja sam generacija '54 - mi smo morali nosit kute, al' smo pravilo zajebali različitim ovratnicima, od čipke, običnih bijelih, nikakvih, pa s gumbima... sjećam se da sam ja silom htjela dolazit u školu u tamnoplavoj pamučnoj trenirki (jer sam to i doma nosila, bilo mi je udobno), pa su me vratili jer **da to nije kuta...** idioti... pa su mi moji dali sašit kutu od satena, svjetlucavog, ali tamnoplavog isto... i pazi apsurda, na to nisu imali primjedbi materina im, **deca u toj dobi baš imaju najjaču potrebu pokazat svoju individualnost, ovim ili onim detaljem, makar... a krelci bi "uravnolovku"...** kajgod*

(barch, web-profil na index.hr , 6.2.2017.)⁶³

U tom kontekstu prakticiranja obaveze, i uniformirana i ne-uniformirana tijela konstantno proklamiraju **uniformirano sebstvo** (Joseph 1986): uz pojedine djevojke viših razreda koje *ganjaju modu*, u pravilu su većinom dječaci osnovnih škola, a posebno gimnazijalci, ti koji izbjegavaju nošenje kute. Odlučnim modificiranjem (dječaci režu rukave i stavljaju prišive,

⁶² Ne čekića (za čovjeka), već malja (za mašinu).

⁶³ Komentari na temu *Ljevičari bi opet uvodili kute u školu i promovirali komunističku jednakost*. 6.2.2017. Autor threada sk_brann. Mrežni portal Index.hr. Pristupljeno 01.09.2022. <<http://www.index.hr/indexforum/postovi/235032/ljevicari-bi-opet-uvodili-kute-u-skolu-i-promovirali-komunisticku-jednakost/1>>

djevojke ih krata i dodatno ukrašavaju džepovima ili izvezivanjem ukrasa) ili drastično odbacivanje kute završetkom osmog razreda osnovne škole, tj. upisom u srednju školu, kuti se pripisuje i potvrđuje sljedeće magično svojstvo – ona je sredstvo putem čijeg se negiranja ili *svladavanja* izvodi liminalan, po van Gennepu (1909), ključan trenutak **prelaska iz djetinjstva u adolescenciju**: (za razliku od nošenja kute, posebice upisom u školu ili tijekom pohađanja prvih razreda osnovne škole, kada se pojedinac predstavlja kao *disciplinirano tijelo*) ne nošenjem se pojedinac javnosti prezentira u **novom stanju individue**.

Jedan od izravnih iskaza koji adresiraju ulogu kuta u **obredu prijelaza** je i:

*U toj su nas odori nakon mature (1963. godine) i ispratili iz naše dobre stare gimnazije (u svijetlu budućnost, a kamo drugamo). Naravno, uvijek je bilo šminkerica koje su se nakon škole (...) presvlačile za spoj ili sudar (...), općim književnim jezikom rečeno, sastanak s kakvim frajerom cukervaserom koji je zalizao kosu zašećerenom vodicom da mu drži friz, tj. kokoticu, čemu danas valjda služi gel. Ipak, **glavnina djevojaka dolazila je u školu i odlazila iz nje u istom izdanju.***

(N. Opačić, citat iz *Moja draga škola*, Profil, 2009.)

U kontekstu odnosa **mladih i starih u gradovima** (modernosti i tradicije) tijekom 1960-ih, već spomenuti priručnik za proučavanje jugoslavenske društvene povijesti iz 2007., ističe kako je magazin *Globus* 1967. na temelju opširnih anketa (provedenih na ukupno 1.400 djevojaka u dobi 17-22 godine iz Siska, Beograda, Karlovca, Ljubljane, Varaždina i Zagreba) analizirao imaju li ondašnje djevojke i mladići **dovoljno mogućnosti da žive onako kako žele (životni stil)** te izvodi zaključak:

*Razlike nastaju na relacijama, na primjer, Zagreb-Varaždin ili Beograd-Sisak. Ljubljanska radnica ima mnogo **slobodnija shvaćanja o životu** nego li varaždinska maturantica. U Sisku su roditelji mnogo stroži nego li u Zagrebu. U Varaždinu djevojke navečer smiju ostati izvan kuće najdulje do deset sati. U Zagrebu subotom i nedjeljom mnoge od njih u deset navečer tek odlaze u kinematografe. Istina je i to da su obiteljske prilike (odnosi majke i oca) u provinciji mnogo sređenije i snošljivije nego li u velikim centrima, ali je isto tako tačno da djevojke iz Zagreba, Beograda i Ljubljane misle da će svoju djecu odgajati po prilici onako kako su njih odgajali*

njihovi roditelji, za razliku od onih iz provincije koje kaže da će djeci dati mnogo više slobode.

***periferija – središte**

Na periferiji se tako u većoj mjeri pridržava pravila i obaveza te održava hijerarhija, dok se u gradovima uočava raskid s tradicionalnim shvaćanjima uloga. U razgovoru kazivači na pitanja o tome tko i u kojoj mjeri nosi kutu otkrivaju razna društvena pozicioniranja praksom nošenja kute:

Moja mama Blanka (učiteljica u osnovnoj školi) nije strogo inzistirala da moraju baš svi uvijek imati na nastavi školske kute, inače je i sama nosila školsku kutu, jer je tako bilo obavezno za sve nastavnike.

(Marina C. iz Crikvenice/Zagreba, 1950.; siječanj 2020)

Samo su dotepenci nosili kute. Mi smo u gimnaziji mogli k'o pravi ljudi bez kuta. Pa nismo bili deca, još nam je bil' štos na Trgu Republike, kak' se to tad zvalo, zafrkavati ove iz Upravne i sličnih škola kaj uokolo s kutama hodaju.

(Ivan M. iz Zagreba, 1952., siječanj 2020.)

Oko 13:30 (u pola dva) grad (Zagreb) je bio pun školarki – jasno, u kutama. (...) Budući da je za djevojke nošenje kuta bilo obavezno, u to su vrijeme „lake crne kute“ brzo i lako prekrile uže gradsko središte.

(N. Opačić, citat iz *Moja draga škola*, Profil, 2009.)

Iako se u sljedećem citatom, iz *on-line* priručnika za nastavu naslova *Jugoslavija između istoka i zapada: Obični ljudi u neobičnoj zemlji, svakodnevni život u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji 1945.-1990.*, za čiju je izradu sprovedeno istraživanja na području Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije u sklopu projekta *Historija na djelu – pripremanje za budućnost (unapređenje nastave historije i građanskog društva u regiji)* iz 2004. godine, ne govori o školskoj kuti već o stilskom oblikovanju frizure mladića, kontekst **društvene norme, očekivanja i odnosa spram političnosti mode i/ili čina stilske razlikovanja** ukazuje na

zahtjev **prepoznavanja i mogućnost komuniciranja društvenog kulturnog koda.**⁶⁴ Mladić izjavljuje:

*Mislim da je moj otac na temelju vrlo rasprostranjenog mišljenja da je duga kosa simbol huliganstva, razmišljao kako će me drugovi u sadašnjoj organizaciji SK ocijeniti ako se na sastanku pojavim s nekoliko centimetara duljom kosom. I mene osobno interesira: smije li omladinac, član SKJ, imati dugu huligansku frizuru? (...) I dok me majka uvjerava da odem na sastanak s Beatles frizurom, otac je pristaša taktičnijeg nastupa: najprije želi da ispita atmosferu. Mislim da ću ipak poslušati majku, jer u statutu SKJ ništa ne piše o dugoj kosi.*⁶⁵

***kuta-minisuknja**

***moda-antimoda**

***sloboda - restrikcija**

***nostalgija - trauma**

U ljeto 1967. na ulicama, pa tako i školama SFRJ pojavile su se mini-suknje:

*(...) Kute su kod nas morale biti plave ili crne – nije bilo bitno...**važno da su kute, obavezno do koljena. Ispod smo nosili minice.** Imala sam žuti šosić na faldice i smeđu bluzicu sa žutom kragnom. Preko toga je bila u pasentu plava kuta...:)*

(orion1, web-profil na forumu Net.hr, 10.4.2007.)

⁶⁴ Gl. Ur. MLADENOVSKI, M. 2008. *JUGOSLAVIJA IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA: Obični ljudi u neobičnoj zemlji, svakodnevni život u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji 1945.-1990.* Ur. Lj. Lazarević, G. Miloradović, D. Benčić, H. Klasić, E. Velađić, E. Radušić, B. Dujković – Blagojević. Sarajevo: UROCLIO Udruženje nastavnika i profesora historije Euroclio HIP Bosne i Hercegovine. Pristupljeno 01.09.2022. <http://www.skolegijum.ba/static/biblioteka/5460fe55a9ee4_02SvakodnevnizivotuBiH,HrvatskojiSrbiji1945-1990.materijalzanastavnikeistorije.pdf>

⁶⁵ Budi rečeno – ovaj je priručnik primjer relativno recentnog interesa i znanstveno-akademske tendencije da se o post-socijalističkim državama i životima unutar takovih uređenja progovara na analitički i istraživačko-kritički trans-disciplinarni način. Odnosno da se nekoć *nepristupačna* područja istraživanja označena nezapadnjačkim ustrojstvom učine predmetom istraživanja pri čemu se nerijetko upada u stupicu, gotovo pa izravnog, uspostavljanja orijentalnog Drugog. Paradoksalno, rezultat takvog interesa jest s jedne strane, zasigurno, spas društvenih i osobnih protu/sjećanja inače prepuštenih zaboravu i autocenzuri (kao posljedica nasilne promjene političkog i ekonomskog režima); ali se i s druge strane, upravo procesom uspoređivanja s dominantnom Zapadnom (primarnom pozicijom proučavanja post-socijalističkih društava), suviše lako može uvjeriti i priučiti Divljake o njihovoj vlastitoj (sada spašenoj) Povijesti.

O tome govori i Marina S. koja potvrđuje kako se uporno nosio *mini*, a potom i *vruće hlačice*, no ipak samo ispod kuta kako ih profesori ili ravnatelji ne bi vidjeli budući da bi isto bilo **sankcionirano** „odlaskom kući na presvlačenje“.

Peljale bi se do škole u miniju, a onda iza flanjk brzo kute navlačile, prije nego nas vidi ravnatelj!

(Marina S. iz Zagreba, 1950., veljača 2020.)

Profesorica zagrebačke II. gimnazije uputila je učenicu da **ode kući** i promijeni haljinu. „Bilo je to zaista pretjerano“, izjavljuje ravnateljica, „Suknja je bila toliko kratka da se učenica nije smjela ni sagnuti. **Sada učenice moraju nositi kute.**“ Kuta se u ovom slučaju uspostavlja kao **kazna**, i to ne samo za pojedinca ili pojedinku, već skupinu. Kuta se uspostavlja kao **sredstvo discipliniranje tijela i subjekta**, kao **instrument sankcioniranja i nadzora**.

Već spomenuti on-line priručnik iz 2007., ponovno se pokazao kao vrijedna građa i izvor kazivanja, a u istom stoji izjava prof. Tomislava Zupčića, ravnatelja VII. gimnazije u Zagrebu koji, možda ne htijući, no svejedno pronicljivo, poentira, što Gilles Lipovetsky naziva, tri temeljna svojstva *suverenosti* mode u modernom društvu – **efemernost, privlačnost ili zavodljivost, marginalna diferencijacija**: „Smatramo da je to **novi val koji će kao i mnogi drugi proći**. Našim učenicima **ne zabranjujemo** da nose mini suknje. Preostaje nam jedino nada da neće biti superkratkih minija.“ U tom tonu kazuje i prof. Marijan Cukor: „Odlučili smo **da što manje o njemu govorimo**, jer smatramo da ćemo ga tako prije otkloniti nego zabranama. (...) Mini će **proći kao što su prošli mnogi modni krikovi**. Važno je da su daci na mjestu i da odgovaraju svojim obvezama.“ Razlažući principe nove forme mode u Lipovetskog, Žarko Paić u *Vrtoglavici u modi* (2007) pojašnjava kao je za navedenog teoretičara „moda užitak i transgresija svih granica koje je moderno doba postavilo rodu/spolu, klasi, slojevima, naciji, rasi, kulturi“. (Lipovetsky u: Paić 2007)

****promjenjivost - nepromjenjivost***

U navedenom online-priručniku bilježi se niz izjava učenice VII. Gimnazije u Zagrebu:

*Volimo mini i smatramo da nam se **ne bi smjelo braniti** da ga nosimo. Jer nije važno koliko je suknja dugačka, već koliko pratimo nastavu, koliko učimo i znamo. (...) Smatram da se takva **moda neće održati** jer je **nepraktična** i napadna.*

(B. Žukina 19 god., Zagreb)

*Prihvatila sam mini suknje s velikim **oduševljenjem**, jer su praktične i mladenačke.(...) Takvu bih suknju **nosila kad bi se tome protivio i moj momak.** (...) Ipak, mini je samo ludi val koji će **oluja modnih valova izbrisati**.*

(J. Ševelj, 16 god., Zagreb)

Kada sam na televiziji, a poslije već i u našem gradu vidjela djevojke kako nose mini suknje, nisam bila oduševljena i to mi se baš nije sviđalo. Ipak, mislim da će se ta moda dugo održati. Zašto bi to bilo gore od bikinija koji se tako dugo nose?

(M. Spoja, 17 god., Petrinja)⁶⁶

Paić sažima Lipovetskog: „efemernost ili prolaznost mode odgovara ubrzanju dinamičkog karaktera kapitalizma“, „privlačnost ili zavodljivost mode proizlazi iz šarma dizajna kao kreativne estetizacije svijeta objekata“, dok „marginalna diferencijacija ukazuje na proces nove društvene diferencijacije“ no, kako nastavlja“, „ne više iz središta klasno-socijalne diobe društva, nego s rubova kojima vlada zakon individualizacije životnih stilova“. (Paić 2007)

Kontekst tenzije između anti-mode i mode, odnosno osjećaju slobode koju neartikulirano, no inherentno osjećaju djevojke nošenjem mini-suknje, tj. suštom **praksom i demonstracijom rezultata potrošnje**, može nam pojasniti djelić iz teksta *Proturječja potrošnje*, Maše Grdešić, u kojem ispisuje sljedeće:

Potrošnju ne shvaćam olako, za mene je to duboko kontradiktoran proces koji se sastoji od niza svakodnevnih, uglavnom sitnih odluka koje donosim u stalnom pregovaranju s kapitalizmom i koji u meni izaziva kako užitak, tako i bol, sram i

⁶⁶ Iz priručnika, *JUGOSLAVIJA IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA: Obični ljudi u neobičnoj zemlji, svakodnevni život u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji 1945.-1990.* Pristupljeno 01.09.2022. <http://www.skolegijum.ba/static/biblioteka/5460fe55a9ee4_02SvakodnevnizivotuBiH,HrvatskojiSrbiji1945-1990.materijalzanastavnikeistorije.pdf>

krivnju, osjećaj slobode kao i prisile, kreativnosti i dosade, privilegija i podređenosti.
(Grdešić 2014)⁶⁷

Pitanje povijesti kute kao pitanje povijesti Drugog/ ženskog

Pierre Nora, u gore spomenutom tekstu (2007) spominje i kako je prijetnja nestajanja privilegiranih pribježišta sjećanja pred kotrljajućom poviješću uvjet žarke borbe za očuvanjem mjesta ili predmeta sjećanja, dok Paul Connerton u *Kako se društva sjećaju* (2004) objašnjava kako se stav prema povijesnoj epizodi iskazuje u sadašnjosti te da se cikličkim obnavljanjem prenosi na nove generacije. Sklona sam primijetiti da se u predmetnom slučaju naglim ukidanjem kute u školama 1990-ih (raspadom Jugoslavije), a zbog jakog simboličkog kapitala odjevnog predmeta, točnije konotiranja odjevnog predmeta s prošlim društveno-političkim uređenjem i nominalnim ideal-tipom (proleterom), društveno sjećanje cenzurira, okamenjuje u datom kontekstu i strategijski prepušta zaboravu.

Prijelaz iz sjećanja u Povijest obvezuje svaku društvenu skupinu da preispita i redefinira svoj identitet (pripadnost i izvor identiteta, njegova istinskog, skrivenog značenje) oživljavanjem vlastite povijesti“ – u izgradnji samostalnog nacionalnog identiteta označenim svojevrsnoj opsjednutosti arhiviranjem i kreiranjem dugovječne tradicije i povijesti hrvatskog naroda, očituju se strategije Povijesti: poseže se za mjestima sjećanja da bi ih se „deformiralo, transformiralo, oblikovalo i okamenilo.
(Nora 2007:144).

Raskidom s *prošlim vremenima*, diskontinuitetom se ne ostvaruje generacijski prijenos *revolucionarnih* značenja i vrijednosti uvrštenih u socijalističkoj kuti, već se u širem kontekstu nekadašnje protu-sjećanje ustvrđuje kao sadašnje dominantno. Nekadašnji instrument revolucije, socijalizacije i upoređivanja postaje prijetnjom – kuta će zbog prirode ljudskog pamćenja (kojom djetinjstvo u retrospekciji mnogima biva romantizirano i naivnošću označeno) dominirati u nostalgичnom obliku, pa ne mogavši takvome sjećanju konkurirati,

⁶⁷ GRDEŠIĆ, M. 2014. *Proturječja potrošnje*. Mrežni portal Muf.com.hr. Pristupljeno 01.09.2022. <<http://muf.com.hr/2014/09/25/proturjecja-potrosnje/>>

ondašnja sadašnjost, 1990-ih, izbacivanjem fizičkog predmeta iz svakodnevice i institucija, šutnjom i suštinskim zaboravom, kutu nastoji rekonstruirati i determinirati njezino *pravo značenje*: prepoznati je i predstaviti ju instrumentom indoktrinacije i dominacije (njezino djelovanje se definira kao moralno-politički lažno i nasilno).

U već citiranom eseju Felman (2009) objašnjava Benjaminovo razumijevanje konstruiranja povijesti:

Pobjednik je onaj koji trajno predstavlja sadašnje postignuće ili sadašnju pobjedu kao napredak u odnosu na prošlost. No stvarnost povijesti je stvarnost onih traumatiziranih poviješću, materijalnom stvarnošću onih prema kojima se novi pobjednik ponaša represivno. Historicizam je utemeljen na nesvjesnoj identifikaciji s diskursom pobjednika, dakle na nekritičkom podržavanju pobjednikove pripovjedačke perspektive. «Postavimo li pitanje uz koga to pristalice historicizma zapravo pristaju», piše Benjamin, odgovor je neizbježan: s pobjednikom... (Feldman 2009)

U suštini, na taj način kuta izostaje biti dijelom sadašnjosti upravo zbog simboličnog i praktičnog značenja koje je zauzimala u prethodnom, barem u načelu, radikalno drugačijem sistemu. Ona je tretirana upravo kao *tabu*, istovremeno proizvodi pretjerano romantiziranje i pretjerani zazor, baš kao i riječi *jedinstvo*, *zajedništvo*, *revolucija*.

U nekim već navedenim citatima vidljivo je vezivanje kute s majkom ili ženskim članovima okruženja. Ana Tajder u svom romanu *Titoland: Jedno jednakije djetinjstvo* (izvornik: „Titoland: Eine Gleichere Kindheit“), iz 2013., iako u kontekstu 1980-ih, prisjećajući se poopćava praksu nošenja kute, spominje neke od obaveznih školskih predmeta i, ključno, majčinu ulogu u kontekstu odjeće:

Negdje početkom osamdesetih došao je prvi dan škole. S njim i plava kuta i crvena karirana školska torba (...) Škola je počinjala u osam i završavala u 16.15. Morali smo nositi šlape i plave kute, kako bismo ne samo bili, nego i izgledali, jednaki.(...) Uglavnom smo bili jednaki. Ili su razlike, barem za nas djecu bile, neosjetljive. (...) Kupovali smo jednake stvari u jednakim dućanima. Išli smo u iste škole baleta ili na isti trening plivanja. (...) Na domaćinstvu smo učili šivati, popravljati i teorijske

osnove kuhanja. Još danas znam kako (i zašto) se namješta optimalna kuhinja i kako se pravilno prišiva gumb. Na obrani smo učili o tenkovima, bombama i vojnim strategijama. Učili smo rastaviti i revolver, očisti ga i ponovno sastaviti. O vježbe nišanjenja bile su na rasporedu.

Nastavlja:

Mama je osim kuta šivala i drugu odjeću. Predivnu odjeću, koja me transportirala u neki drugi svijet. Volani, vezovi, perlice, podsuknje, čipka, lakirane cipelice. Moja odjeća su u stvari bili kostimi. Bila sam Alisa u zemlji čudesa, princeza Anastazija. Ponekad bi me ljudi u tramvaju pitali: «Kao, mala princezo, pa tko ti šiva te prekrasne haljine?». Uživala sam u tim trenucima. Uživala sam biti drukčija. Voljela sam te redove fine tkanine koji su mi se motali oko nogu i koje sam morala pripitomiti rukama.⁶⁸ (Tajder 2013)

Kazivači će prisjećajući se kuta s ponosom izjaviti kako su njihove posebne kaputiće izrađivale ili ukrašavale njihove majke, bake te rijetko kad sami. Ivan M., 1955., iz Zagreba koji je polazio gimnaziju i diplomirao pravo na Sveučilištu u Zagrebu, u prvi se mah nije mogao prisjetiti kako se nabavljala osnovnoškolska kuta, osim da su se time bavile majka i baka koje su također brinule da, onda kada je nosio kutu, „bude po PS-u“.

Deklarativna izjava o dužnosti i vrlini žene vidljiva je i u citatu časopisa *Žena danas* (1949., Beograd): „Praktična mati iskoristiće svaki komad cica, platna ili koje druge tkanine da napravi jednu od onih lepih spretno kombinovanih haljinica za svoju devojčicu.“⁶⁹

Kuta utjelovljuje i praktičnu primjenu znanja iz predmeta Domaćinstva ili, mnogo češće, prijenos vještine s jedne generacije žena na drugu u znaku nastavka racionalizacije resursa sukladnih ratnim i poslijeratnim mjerama štednje. Ona konotira vezu radnice s vlastitim radom, vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju (kute), samo-opstojnost obiteljske zajednice te višestruku ulogu socijalističke žene. Primjer duboko usađene etika čuvanja, praktičnosti i

⁶⁸ TAJDER, A. 2013. *Titoland: Jedno jednakije djetinjstvo*. Zagreb: V.B.Z

⁶⁹ Iz priručnika, *JUGOSLAVIJA IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA: Obični ljudi u neobičnoj zemlji, svakodnevni život u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji 1945.-1990*. Pristupljeno 01.09.2022. <http://www.skolegijum.ba/static/biblioteka/5460fe55a9ee4_02SvakodnevniizivotuBiH,HrvatskojiSrbiji1945-1990.materijalzanastavnikeistorije.pdf>

štednje, odnosno povezanost s radom i produktom rada očigledna je u dijelu blog-članka objavljenog 26. lipnja 2016., na Ps-portal.eu, u kojem autorica Magdalena komentira najnoviju modu prisjećanjem na razgovor s bakom:

– *Imaš ti još onu svoju ljetnu kutu na kopčanje što si ju nosila prije tri 'st godina? Znaš onu svjetliju plavu na neke sitne rombove bijele?*

– *Ma kakva te kuta spopala?*

– *Ma znaš onu bez rukava što si nosila po ljeti dok si mjesila kruh i kuhala grah?*

– *Ma nemam dijete. Poderala se je odavno, pa sam ju rasparala za krpe kojem brišem peć kad se začađavi. A šta bi ti s njome?*⁷⁰

Idealni mehanizam kute podrazumijevao bi sljedeći uzročno-posljedični niz: *iz/radnik* ili *iz/radnica* posjeduje sredstva proizvodnje (materijal, šivaću mašinu) te svojim radom i kreativnošću (ustupanjem svoje privatne infrastrukture vremena, prostora te vlastitim znanjem i vještinom) prema osnovnom nacrtu sistematizacije i oblikovanja predmeta izrade proizvodi školsko odijelo, tj. kutu koja će od njezina nosioca ili nositeljice (učenik ili učenica) u metafizičkom registru kroz teoriju-praksu institucije obrazovanja učiniti surplus(om) (obrazovan, agensan⁷¹ građanski subjekt), koji će se zatim dijeliti, u prenesenom značenju, *profit* ne samo s nositeljem kute, već i sa svim ostalim društvenim/ građanskim subjektima stvarajući tako osnovne uvjete za ostvarenje i održanje socijalističkog slobodnog subjekta.

Dakle, posredovanjem vremena i društvenih te ekonomskih mijena školska se kuta ustanovljuje kao agens sjećanja – žene govore o bakama, majkama, o *Beatlesima*, o modi i drugim djevojkama; muškarci o *šorama* i igrama, o odjeći kao otporu i curama koje „ganjaju modu“, te o nepoznanici kako se kutu nabavljalo uz poimanje da su je majke ili bake popravljale. Građa vezana uz kutu, a kojoj sam domislila vrijednost mogućnosti *evidenta ravnopravnosti*, počiva na oprekama (binarni sistem):

kapitalizam - socijalizam, buržuj - proleter, središte - periferija, moda - anti-moda, javno - privatno, muško - žensko, sjećanje - zaborav.

⁷⁰ *Plava kuta*. 26.6.2016. Autorica Magdalena. Blog članak PS-portal.hr. Pristupljeno 01.09.2022. <<https://www.ps-portal.eu/kolumna/plava-kuta/>>

⁷¹ Prema Hrvatskoj enciklopediji: *agens* (njem. *Agens* < lat. *agens*: koji djeluje; koji tjera) 1. Djelatna pokretačka sila; pokretalo, pokretač; 2. Djelotvorno sredstvo (u medicini i kemiji); 3. U lingvistici, vršitelj radnje. Mrežna stranica Pristupljeno 01.09.2022. <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=773>>

Da je tome tako ide u prilog javni, novinarski diskurs koji nekadašnju praksu nošenja kuta uobičajava dovoditi u vezu sa ženama i nostalgijom. Tako u *on-line* članku, naslovljenom *Uniforma u školama – da ili ne?*, namijenjenom tinejdžerskoj populaciji o suvremenoj implementaciji obavezne školske odjeće iz 2012. stoji:

*Ako zapitate svoje bake ili mame, sigurno će vam s nostalgijom pričati o vremenima svojih školskih dana, kada su se nosile kute kao oblik školske uniforme. Dakle, ispod se nosila obična odjeća, a iznad, poput jakne, uvijek se navlačila plava kuta i to ista i za djevojčice i za dječake.*⁷²

Može li se posve odbaciti sljedeći prijedlog?

Uzmemo li da je u historijskom kontekstu, ženska priča, a onda i njezina povijest, Drugotna, ona zbog nametnute partikularnosti ili otuđene jedinstvenosti (nije Pobjednik pa ne može ispisivati Povijest i praviti mitove) ne može održati kontinuitet identiteta nužan za uspostavu vlastite pozicije moći.

Kada kazivači i uvid u građu pokaže tendenciju da se kutu vezuje uz sjećanje, u prvom redu, na druge predmete i događaje (a ne nju samu), zatim da se ističe njezina praktičnost i konačno njezina svrha da uvrsti u sistem, red i pravila (a najbanalnije kada se vezuje uz ulogu majke i ženski identitet) – uviđam da je u njeno mjesto moguće uvrstiti priču o *ženskom*. Ona je Povijesti dio mizanscene, vrednuje se kroz praktičnost i, konačno, ulogom skrbnice i odgajateljice osigurava nepromjenjivost poretka (ono selektivno, *dozvoljeno* sjećanje o šivačici i odgajateljici, služi perpetuaciji patrijarhalne hetero-normativne matrice te naturalizira neravnopravnost rodova i klasa).

⁷² N.L.J.J. *Uniforma u školama – da ili ne?* 23.3.2012. Novinarski članak Portala za mlade, teen365.hr. Pristupljeno 01.09.2022. <<http://www.teen385.com/savjeti/skola-posao/uniforme-u-skolama-da-ili-ne>>

O prijedlogu suvremenog povratka redukcijском mehanizmu školske kute

Relativno nedavno, u 2017. godini, službena inicijativa Grada Zagreba za ponovno uvođenje obavezne školske odore, ali ne i kute, za osnovne škole, dotičnim prijedlogom stvara prostor komunikacije, konflikta i pregovora na razini individue ili skupine te razotkriva dinamike koje okružuju *oblikovanje i implementaciju instrumenta*, ono što Connerton definira kao *politike pamćenja*.⁷³ (Connerton 2004:171)

U dokumentu, dostupnim objavom Vesne Gubo na web-stranici Scribd.com, Gradski ured za obrazovanje, kulturu i sport, 01. veljače 2017., pod predmetom *Školska odora za učenike od I. do VIII. razreda* svim se gradskim osnovnim školama izražava svijest „o činjenici kako je u svakom razredom odjelu moguće naći djevojčicu ili dječaka koji su iz nekog razloga odbačeni, isključeni iz grupe“, pa se iz tog razloga pokreće inicijativa za uvođenje „školskog kodeksa odijevanja“ kako bi se „održao status institucije u kojoj se dijete osjeća prihvaćeno, bez obzira na socijalnu sredinu iz koje dolazi, rasterećeno brige o socijalnim razlikama među vršnjacima, status sredine pune podrške, razumijevanja i snošljivosti koja svakodnevno skrbi o njihovim osnovnim pravilima kao šta su pravo na učenje, razvoj, druženje, izražavanje“.⁷⁴

Obrazlaže se da je unatoč prvotnoj namjeni odore da štiti odjeću djece od prljanja tintom i kredom, s vremenom „prepoznato da ima i pozitivne utjecaje na ponašanje djece“ i to „poboljšanje discipline u razredu i stvaranje bolje školske klime, reduciranje učestalosti nasilja, poštovanje učitelja i školskog osoblja, podizanje samopoštovanja i samopouzdanja, razvoj osjećaja pripadnosti razrednoj i školskoj sredini“.

U tekstu se tako navode zaključci bez konkretnog izvora, govori u terminima *nekoć, prije* bez konkretne geografske, vremenske, a ponajmanje društveno-ekonomsko-političko usidrenosti. Inicijativom se želi pomoći i roditeljima smanjenjem troškova na «kupovanje skupe i markirane odjeće i obuće ili ostalih predmeta kojima se ističu vidljive socijalne razlike među djecom», čime će „zaštititi svoju djecu od svih oblika zloupotrebe, nasilja, diskriminacije, zlostavljanja ili zanemarivanja od strane vršnjaka“.

⁷³ CONNERTON, P. 2004. *Kako se društva sjećaju*. Zagreb: Antibarbarus, Biblioteka Electa (odabrana poglavlja)

⁷⁴ Gradski ured za obrazovanje, kulturu i sport Grada Zagreba. 01.02.2017. Službena obavijest - *Školska odora za učenike od I. do VIII. razreda*. Pristupljeno 01.09.2022. <<https://www.old.skolskiportal.hr/clanak/6736-gradonacelnik-zeli-u-osnovne-skole-uvesti-odore-za-ucenike/>>

Inicijativa se, dakle, poziva na utilitarističke prednosti *školske odore* ili *uniforme* (da djeca privatnu odjeću ne izlažu prljanju, habanju i uništavanju), financijsko rasterećenje kućanstva (smanjenje troška za nabavu odjeće), društveni potencijal suzbijanja nasilja prouzročenog klasnim razlikama (ujednačavanje različitih jedinki u homogenu zajednicu s ciljem dokidanja kodova i afektacija mode te stvaranje zajedništva na relaciji «mi - oni» s obzirom na „konkurentne“ škole), a upražnjavanjem simboličko-komunikacijskih tehnika u javnom diskursu, nastupiti će smjena vrijednosti (pripadanje skupini očituje i «izvana prema unutra», pa će datost klasnog prestiža navodno biti zamijenjena nadmetanjem u sportskoj ili akademskoj izvrsnosti).

Stavka o oblikovanju, nabavi i proizvodnji suvremenih školskih uniformi (mogućnosti odlučivanja o finalnom njenom obliku ispunjavanjem dopisu priložene ankete, organiziranjem i uključivanjem u školska tijela i/ili debate, radionice, natječaje), kodirana je na način da se roditeljima i učenicima te zainteresiranoj javnosti (koja ima ili nema osobno iskustvo nošenja uniforme u školi ili radnom mjestu) sugerira pravo izbora i mogućnost preuzimanje moći nad odlukom. Takvu strategiju Renata Salecl (2012.)⁷⁵ naziva *tiranijom izbora* – prividno se tako stvara prostor komunikacije i potiče zaštita te briga za razvoj kreativnosti i izvrsnosti u djece (budućih potrošača), i to diskursom straha i upozorenja o pomaknutim vrijednostima modernog svijeta. Tako se s jedne strane adresira nonšalantnost suvremenog roditelja koji u liberalnom kapitalizmu i dalje očekuje od države i grada da brinu od djeci i skrbi o stanovništvu, te s druge strane ipak stvara, kakve takve, uvjete i prostor pregovaranja o vrijednostima, moralu, estetici i etici domicilnog društva.⁷⁶

Komentatori se na društvenim mrežama postavljaju dihotomijski – jedni uvjereni u moć poništavanja razlika, drugi pak uvjereni da će se iznaći načina za isticanje pojedinaca. Najčešće se inicijativu posmatra kao očiglednim pothvatom vladajućih koji umjesto sustavnog ulaganja u rješavanje gorućih problema školstva (poput devastiranih zgrada, sanitarnih potreba, preko školskih obroka i đačkog prijevoza) i obrazovanja te ekonomije (nesrazmjer *proizvodnje* kadra i potreba tržišta rada, slaba zapošljivost visokoobrazovnog kadra po završetku obrazovanja i sl.), javnost „zabavljaju trivijalnostima“. Komentatori doskaču cinizmom i sljedećem prijedlogu inicijative – suvremene će uniforme izrađivati URIHO, ustanova koja zapošljava

⁷⁵ SALECL, R. 2012. *Tiranija izbora*. Zagreb: Fraktura

⁷⁶ Recenzije knjige. Mrežna stranica Fraktura.hr. Pristupljeno 01.09.2022. <<https://fraktura.hr/tiranija-izbora.html/?SID=9s6fkjt5e43ed3465mvkfl140b3>>

osobe s invaliditetom, čime će se „osnaživati civilno društvo i tekstilna industrija u Republici Hrvatskoj“.

6. ZAKLJUČAK (ili umjesto zaključka) – Kuta u centrifugi: Prijedlozi čitanja hiperteksta

Članak Gordane Foder na temu ponovnog uvođenja uniformi u škole, iz 2016., objavljenom na specijaliziranom portalu za djecu i mladež Školskiportal.hr, primjer je redovnog diskursa kazivanja o praksi i samom predmetu kute:

(Svako malo se povede pitanje oko uvođenja školskih kuta u škole.) Još prije četrdesetak godina učenici nižih razreda nosili su kute. Kute su mogle biti tamno plave ili crne. Drugog striktnog pravila za kute nije bilo. Ali, „ni med cvetjem ni pravice“ pa su neke kute ipak bile ljepše, drukčije, zanimljivijeg, odnosno modernijeg kroja, izvezenih ukrasa vještih bakinih ruku, neke su kute bile novije, a druge su bile naslijeđene od starije braće, obične i pomalo izlizane i pohabane. Dakle, kutama se nije bilo uspjelo izvući „jednakost“ i „ubiti“ već tada izražene socijalne razlike. Osim toga, kuta se nosila preko svakodnevne odjeće, pa je za toplijih dana u njima znalo biti jako vruće, upijale su znoj i nisu baš najugodnije mirisale. Često su se nosile u torbi i odijevale u školi, izgledale su kao da su ih krave sažvakale i ispljunule netom pred odijevanje. Nije bilo prostora za ostaviti kutu u školi. A opće je poznato kako djeca „slažu stvari“ kad nekamo žure. (Foder 2016).⁷⁷

Unatoč čestom hegemoniziranom sjećanju – koje se u pravilu konstituira na relaciji animoziteta, ako ne i idiosinkrazije trenutne političko-ekonomske i kulturne paradigme (stoga agilne i dominantne) spram one prošlog sistema (stoga pacificirana i nepouzdana) – kojime se tvrdi da u SFRJ svi nose iste kute, dosad navedene tvrdnje kazivača i prikupljene građe ukazuju da tome nije nužno tako, da niti praksa niti sam predmet školske kute nije bila ista. Četvero kazivača u izravnom razgovoru opisivali su kute za djevojčice i za dječake koje su do sredine 1960-ih u pravilu izrađivale majke i druge članice kućanstva. Dječaćka je varijanta izgledala poput duže jaknice ili sakoa, ili nalik radničkoj kuti, dok su djevojčice imale kute također dugih rukava, no s naglašenim strukom naborima i volanima. Primjeri oprečnih podataka i sjećanja upućuje na problematiku društvenog pamćenja – neki govore da svi nose kute, neki govore da

⁷⁷ FODER, G. 02. 03.2016. *Uniforme, kute ili markirana odjeća iz Caritasa?* Članak na mrežnim stranicama portala Školskiportal.hr. Pristupljeno 01.09.2022. <<https://www.skolskiportal.hr/clanak/3737-uniforme-kute-ili-markirana-odjeca-iz-caritasa/>>

svi nose *iste* kute, neki se sjećaju razlika, neki se sjećaju kako drugi ili oni sami nisu nosili kutu ili pak kako su je u nekom trenu prestali nositi.

Uniforman je onaj koji se ne mijenja u obliku i naravi, koji je isti, nepromjenjiv, stalan, koji je usklađen s istim standardima, pravilima ili obrascima. Stoga školsku kutu ne bismo mogli nazvati uniformom, već, predlažem, *uniformnim predmetom-praksom oblikovanja identiteta* prema determiniranim (neslužbenim) načelima standardiziranog poimanja *praktičnog* u formi i materijalu za određenu *namjenu*. Naime, *proizvodnja socijalističke školske kute*⁷⁸ bila je uvjetovana datostima nabavnih mehanizama materijala i dostupnošću šivaćih mašina, zatim praksom i posljedicom rada najčešće pojedinki (žena) i to za uporabu i nošenje kute od točno određene individue (učenice ili učenika), što, tvrdim, ne samo rudimentarno oblikovanje (prema nacrtu) i nasumično ukrašavanja školske kute kao uniformne odjeće, već se stvara neposredan odjevni predmet definiran, s jedne strane, marksističkim pojmom neotuđujućeg rada⁷⁹, a s druge, predmet učinjen prema individualnom tijelu subjekta.

Uz navedeno proizvodnja školske kute, prema kazivačima i iskazima na raznim mrežnim izvorima i društvenim mrežama, često je, ako ne i uvijek, pretpostavljalo akciju – neku vrst intervencije, estetske nadgradnje. Bilo u vidu ukrašavanja ili remećenja estetike prihvatljivog, poželjnog ili lijepog, odnosno neku vrstu estetskog izbora.⁸⁰ Stariji bi učenici i učenice, pored izbora osobne odjeće i obuće koja se u pravilu uvijek nadzirala ispod kuta, na sama školska (radna) odjela, tj. kute intervenirali (kraćenjem, prišivanjem, više ili manje kontroliranom destrukcijom pojedinih dijelova kute poput „cufanje“ rubova kute, bušenja, potpaljivanja, trganja i dr.) kako bi izrazili vlastiti stil tj. estetiku koja uvijek podrazumijeva čitave sustave značenja, mehanizme kreacije identiteta, vrijednosti i političnosti.

Sjećanje na fizički predmet-praksu često biva kraticom koja funkcionira kao okidač za govor o vrijednostima, problemima, društvenim i intimnim odnosima, žudnji i snovima kazivača u dinamičnom odnosu prošlost-sadašnjost, odnosno za sve drugo, a ponajmanje za predmet-

⁷⁸ Eksplicitna, konkretna školska kuta, koja se prakticira u obrazovnom sistemu na području SFRJ neposredno poslije Drugog svjetskog rata do početka 1960-ih.

⁷⁹ Uvjetno rečeno (!), posebno u kontekstu feminističke kritičke pozicije, koju zauzimam vezano uz neuspjeh ostvarenja *socijalističkog novog čovjeka*. Ipak, i ovo neka je uvjetno rečeno – jer socijalistički ciljevi ostaju univerzalnim i bezvremenskim ciljevima koji se još uvijek mogu ostvariti.

⁸⁰ Npr. subjekti nižih razreda ili osnovne škole često su intervenirali na razini: boje konca, vrste šava, modulacije ovratnika, modulacija džepova, prišivanjem elemenata druge tkanine na područje lakta, izvezivanja različitih amblema, ukrasa.

praksu samu. Dozivanjem metafizičkog artefakta u sjećanje kuta se istovremeno i uspostavlja i izmiče u mjestu u koje se umeće sva silina značenja, sjećanja i ideja. Na izravno pitanje *koje je točno značenje* kute odgovora nema. Na pitanje konotira li onda ona kakvo discipliniranje i pod/ u/ređivanje u sustav (školski, kulturni, politički itd.), kazivači bi uglavnom odgovarali da se radi o „naravnoj stvari“ i kako je „tako trebalo bit“, istovremeno inzistirajući na *praktičnosti* i *političnosti* predmeta kao primarnog razloga primjene.

Kuta titra na granici političkog i ekonomskog u kodu estetskog i funkcionalnog – ona kao sastavni dio imaginarija aktualne ideologije (bilo u socijalizmu ili u kapitalizmu) ili službene povijesti u pravilu biva reducirana na fiksirani, disciplinski mehanizam upoređivanja (discipliniranja) društvenog tijela. Međutim, ono što se za potrebe ovog diplomskog rada definira kao *socijalistička školska kuta* daje naslutiti kako zbog svoje proizvodnje, teorije i prakse zapravo pripada revolucionarnom Drugom, biva artefaktom „malih povijesti“ koje nadilazi prosto kulturno-političko, te stvara prostore pregovaranja drugačijih društvenih odnosa i uspostave drugačijih mehanizama konstrukcije sebstva.

Sjecam se kako se govorilo prije kako su kute i papuce uvedene zato da bi se djeca drzala pod kontrolom vlasti, da je to odraz vojske... uvijek sam smatrao, pa i sada, kako je to dobro za djecu jer se razlike manje uocavaju i vise ce biti skoncentrirani na učenje. cudi me samo, sada kad nam uvode i vojni rok, kako to da se ne rade takve uporedbe.

(nlo_1, web-profil na web-portalu 24sata.hr, 6.2.2017.)⁸¹

Izlaganje velikog dijela populacije institucionalnom oblikovanju (pri čemu se organizirano i nadzirano uči i u načelnoj mjeri usvaja prihvatljivo i poželjno rodno, klasno i kulturno ponašanje) suštinsko je uvrštavanje u sistem i/ili paradigmu, a u tom kontekstu socijalizacije predlagati da *djevojčice vole* ukrašavanje (kuta ili tijela), dok to *dječaci ne vole* te da je takovo stanje *samo po sebi prirodno*, u prvom je redu neosnovano jer upravo se radi o procesu

⁸¹ Komentari novinarskog članka, OSTOJNIK, P. 06.02.2017. *Bandić poslao dopis: Školske uniforme su već gotova stvar?* Mrežni portal 24sata.hr. Pristupljeno 01.09.2022. <https://www.24sata.hr/news/bandic-poslao-dopis-skolske-uniforme-su-vec-gotova-stvar-510399/komentari?order=-popularity&page=3#top_pagination>

usvajanja *poželjnog*. No takve nam tvrdnje otkrivaju precizniju lokaciju predmeta poput kute, roda i tijela: u sferu simboličkog, stoga uvijek ideološkog, čak i onda kada se *naprosto govori*⁸².

Što bi se postiglo revnim nošenjem ujednačenih kuta – bi li djeci androgina kuta, koja trpi najrazličitije oblike tijela (radno i ne-radno sposobna) i modifikacije, bila temelj naturalizacije jednakovrijednosti koja im je različitim *ženskim* i *muškim* inačicama oduzeta već pri ulasku u *uređenu zajednicu*?

Posve nezgrapno rečeno, socijalistička školska kuta kao da ima potencijal opredmećivanja dijalektike kao takve.

Nematerijalnost kute kao predmeta-prakse istraživanja ostavlja ga u domeni metafizike. Njezina je poetičnost definirana njezinom _____. Njezinom neprisutnosti. Efemernosti. Post-modernosti. Ona je jezični artefakt zaborava i sjećanje na sve osim na nju. Ta zagonetka (*conundrum*) vizualnog i lingvističkog jezika, *govorenja o* ne govoreći i ne misleći o govorenom već o svemu ostalome, ukazuje na procijep vrijedan govorenja. O mogućem zamišljaju kute kao hipertekstualne koprene, koja ne sakriva samo sistem od subjekta, već i subjekt od sistema.

⁸² Nasuprot demagogijskoj maniri koja predlaže da postoji govor izvan ideologije, krajnja ili esencijalna *istina i priroda*, ovdje namigujem čitavoj širini psihoanalitičke i poststrukturalističke rasprave o domeni i funkciji jezika, zakona i konstituciji subjekta.

I uvrštavam Derridin citat: „*Foucault kaže: 'Ludilo je odsutnost djela*. To je temeljna bilješka u njegovoj knjizi. No djelo počinje najelementarnijim diskurzom, prvom artikulacijom značenja, rečenicom, sintaktičkim početkom jednoga ‚kao takav‘, budući da ispisivanje rečenice znači očitovanje nekog mogućeg značenja. Rečenica je po esenciji normalna. Ona u sebi nosi normalnost, to jest značenje, u svakom smislu riječi, osobito Descartesove. Ona u sebi nosi normalnost i značenje, kakvo god, uostalom, bilo stanje, zdravlje ili ludilo onoga koji je izgovara ili preko kojega prolazi i kod kojega, u kojem se artikulira. U svojoj najoskudnijoj sintaksi logos je razum, i to već povijesni razum. A ako je ludilo, općenito, onkraj svake patvorene i determinirane povijesne strukture, odsutnost djela, onda je ludilo, po esenciji i uopće, tišina, oduzeta riječ, u cezuri i rani koje načinju život kao povijesnost uopće.“

Iz DERRIDA, J. u KLOBUČAR, Natko. 2010. *Pisanje razlika (Jacques Derrida)*. U Čemu: časopis studenata filozofije. Vol. IX No. 18/19. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Pristupljeno 01.09.2022. <<https://hrcak.srce.hr/clanak/92335>>

7. IZVORI

- LITERATURA:

a) Tiskana izdanja

- . **ALEMPIJEVIĆ ŠKRBIĆ, N., S. POTKONJAK i T. RUBIĆ.** 2016. *Misliti etnografski: Kvalitativni pristupi i metode u etnologiji i kulturnoj antropologiji.* Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju. (odabrana poglavlja)
- . **CONNERTON, P.** 2004. *Kako se društva sjećaju.* Zagreb: Antibarbarus, Biblioteka Electa (odabrana poglavlja)
- . **CVITAN-ČERNELIĆ, M., DJ. BARTLETT i A. T. VLADISLAVIĆ.** 2002. *Moda – povijest, sociologija i teorija mode.* Zagreb: Školska knjiga
 - . **BARTHES, R.** 2002. *Pismovni odjevni predmet.* 141-162.
 - . **LURIE, A.** 2002. *Odjeća kao znakovni sistem.* 165-187.
 - . **POLHEMUS, T. i PROTECTOR, L.** 2002. *Moda i antimoda.* 209-239.
- . **BARTHES, R.** 1986. *Smrt autora* prev./u. Miroslav Beker *Suvremene književne teorije* Zagreb: SNL
- . **DUDA, D.** 2002. *Kulturalni studiji. Ishodišta i problemi.* Zagreb: AGM
- . **KAWAMURA, Y.** 2011 *Doing Research in Fashion and Dress: An Introduction to Qualitative Methods.* London, Oxford, New York, New Delhi, Sydney: Bloomsbury. (odabrana poglavlja)
- . **NORA, P.** 2007. *Između Pamćenja i Povijest. Problematika mjesta.* prev./u. Ostojić, Milena i Hudl, Ana Irena *Diskrepancija, vol. 8, br. 12,* 135-165
- . **PAIĆ, Ž.** 2007. *Vrtoglavica u modi: prema vizualnoj semiotici tijela.* Zagreb: AltaGAMA.
- . **POTKONJAK, S.** 2014. *Teren za etnologe početnike.* Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju. (odabrana poglavlja)
- . **RIHTMAN-AUGUŠTIN, D.** 1988. *Etnologija naše svakodnevice.* Školska knjiga – Zagreb. (odabrana poglavlja)

b) Digitalna izdanja

- . Napomena: Posljednji pristupi poveznicama internetskih izvora učinjeni su 01.09.2022.

- . **BARTHES**, R. u **SKELVICKY**, L. 1996. *Konji, Žene, Ratovi*. Odabrala i priredila RIHTMAN AUGUŠTIN, D. Zagreb: Ženska infoteka.
https://www.academia.edu/5890765/KONJI_%C5%BDENE_RATOVI_Lydia_Sklevicky
- . **BEBEL**, A. u **ĐURKAN**, Sanela. 2015. *Rodna ideologija u socijalističkoj Jugoslaviji 1970-ih: prikaz analize sadržaja reprezentativnih hrvatskih romana*. Ograničen pristup.
- . **DUDA**, I. Ur. 2017. *Stvaranje socijalističkog čovjeka, Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma*. Pula: Srednja Europa, Sveučilište J. Dobrila u Puli.
<https://www.unipu.hr/images/50020390/Duda%20ur.%20Stvaranje%20socijalistickoga%20čovjeka%20-%20zbornik.pdf>
 - . **BUHIN**, A. 2017. *Jugoslavenska popularna kultura između zabave i ideologije*. 221-244.
 - . **DUDA**, I. 2017. *Uvod: od nazadnosti do svemira, od projekta do zbornika*. 5-22.
- . **DERRIDA**, J. u **KLOBUČAR**, N. 2010. *Pisanje razlika (Jacques Derrida)*. U Čemu: časopis studenata filozofije. Vol. IX No. 18/19. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. <https://hrcak.srce.hr/clanak/92335>
- . **DERRIDA**, J. u **ROMČEVIĆ**, B 2017. *Metodološki profil dekonstrukcije*. U *Filozofska istraživanja*. 151. God. 38. 2018. Sv. 3 Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, 625–635. <https://hrcak.srce.hr/file/314351>
- . **FELMAN**, S. 2014. *Benjaminova šutnja*. Prijevod Tonči Valentić. Mrežni blog Hypomnemata by Darko Cvijetić.
<https://darkocvijetic.blogspot.com/2014/02/benjaminova-sutnja-shosana-felman.html>
- . **HALL**, S. 2001. *Kome treba „identitet“?* Prijevod Sandra Veljković. *Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja, Reč* no. 64/10. 2001. 215-233.
<http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/64/215.pdf>
- . **HARAWAY**, D. 1988. *Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*. U *Feminist Studies*, 14(3), 575–599.
<https://www.jstor.org/stable/3178066?origin=crossref>
- . **MAROEVIĆ**, Ivo. 1996. *Uloga muzealnosti u zaštiti memorije*. U *Informatica museologica*, Vol. 27 No. 3-4, 1996. <https://hrcak.srce.hr/143193>

- . **PROTNER, E.** 2020. *Razvoj i aktualne tendencije pedagogije i školstva na području nekadašnje Jugoslavije*. Maribor: University of Maribor – Faculty of Arts.
https://www.researchgate.net/profile/Igor-Radeka/publication/338489407_Pedagogija_i_skolstvo_u_Hrvatskoj_od_zavrsetka_Drugoga_svjetskog_rata_do_kraja_1950-ih/links/607969db2fb9097c0cea03fd/Pedagogija-i-skolstvo-u-Hrvatskoj-od-zavrsetka-Drugoga-svjetskog-rata-do-kraja-1950-ih.pdf
- . **RADEKA, I. i BATINIĆ, Š.** 2020. *Pedagogija i školstvo u Hrvatskoj od završetka Drugoga svjetskog rata do kraja 1950-ih*. 107-131.
- . **SALECL, R.** 2012. *Tiranija izbora*. Zagreb: Fraktura
- . **RAVLIĆ, S.** 2013. *Svjetovi ideologije – Uvod u političke ideologije*. Društvena istraživanja **22**, 2. 379-383 Pristupljeno 01.09.2022. <https://hrcak.srce.hr/file/155138>
- . **RUBIN, G.** 2003. *The Traffic in Women: Notes on the „Political Economy“ of Sex* <https://genderstudiesgroupdu.files.wordpress.com/2014/08/the-traffic-in-women.pdf>
- . **TOMŠIĆ, V.** 1981. *Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije*. Beograd: Novinsko-izdavačka radna organizacija Jugoalovenska stvarnost — OOUR Jugoalovenski pregled. <http://radnici.ba/wp-content/uploads/2018/04/Zena-u-razvoju-socijalisticke-samoupravne-Jugoslavije-Vida-Tomsic.pdf>

- INTERNETSKI ČLANCI I IZVORI:

Napomena: Posljednji pristupi poveznicama internetskih izvora učinjeni su 01.09.2022.

a) Članci

- . **FODER, G.** 02. 03.2016. *Uniforme, kute ili markirana odjeća iz Caritasa?* Članak na mrežnim stranicama portala Školskiportal.hr <https://www.skolskiportal.hr/clanak/3737-uniforme-kute-ili-markirana-odjeca-iz-caritasa/>
- . **GRDEŠIĆ, M.** 2014. *Proturječja potrošnje*. Mrežni portal Muf.com.hr.<http://muf.com.hr/2014/09/25/proturjecja-potrosnje/>
- . **KOŽUL, Dejan.** 2016. *Sanja PETROVIĆ TODOSIJEVIĆ: Za socijalističku pedagogiju znanje nije bilo roba*. Članak mrežnog portala Novosti.hr. <https://www.portalnovosti.com/sanja-petrovic-todosijevic-za-socijalisticku-pedagogiju-znanje-nije-bilo-roba>
- . **NEKIĆ, S.** 2021. *Kako se odijevalo za školu?* Hrvatski školski muzej, mrežne stranice. <https://blog.hsmuzej.hr/2021/01/19/kako-je-odijevalo-za-skolu/>

- . N.N. 2021. *Kako se odijevalo za školu?* Blog članak Hrvatski školski muzej, mrežne stranice. <https://blog.hsmuzej.hr/2021/01/19/kako-je-odijevalo-za-skolu/>
- . N.N. *Odijelo ne čini učenika.* 2004. Programski tekst, podaci sa službene mrežne stranica Hrvatskog školskog muzeja. <http://www.hsmuzej.hr/hrv/izlozbearhiva03.asp>
- . N.N. *Na bivše dan Republike, prisjetimo se: Omiljeni proizvodi iz doba Jugoslavije.* 29.11.2012. Članak mrežnog portala Ezadar.hr. <https://ezadar.net.hr/zabava/2263679/omiljeni-proizvodi-iz-doba-jugoslavije/>
- . N.L.J.J. *Uniforma u školama – da ili ne?* 23.3.2012. Novinarski članak Portala za mlade, teen365.hr. <http://www.teen385.com/savjeti/skola-posao/uniforme-u-skolama-da-ili-ne>
- . Recenzije knjige *Tiranija izbora*, SALECL, R. 2012. Mrežna stranica Fraktura.hr. Pristupljeno 01.09.2022. <https://fraktura.hr/tiranija-izbora.html/?SID=9s6fkjt5e43ed3465mvmkf140b3>
- . PULIG, Srećko. 25.07.2022. *Sanja PETROVIĆ TODOSIJEVIĆ: U socijalizmu je zbog škole bilo lakše preskočiti klasu.* Članak mrežnog portala Novosti.hr. <https://www.portalnovosti.com/sanja-petrovic-todosijevic-u-socijalizmu-je-zbog-skole-bilo-lakse-preskociti-klasu>
- . TOMLJENović, A. 15.07.2022. *O opismenjavanju i prosvjećivanju.* Članak mrežnog portala Booksa.hr <https://booksa.hr/u-fokusu/o-opismenjavanju-i-prosvjecivanju>

b) E-dokumenti

- . ***Kučni red i kodeks ponašanja i oblačenja.*** 14.11.2019. Osnovna škola fra Didaka Buntića Čitluk. <https://oscitluk.com/wp-content/uploads/Kucni-red-i-kodeks-ponasanja-i-oblacenja.pdf>
- . ***Službena obavijest - Školska odora za učenike od I. do VIII. razreda.*** 01.02.2017. Gradski ured za obrazovanje, kulturu i sport Grada Zagreba. <https://www.old.skolskiportal.hr/clanak/6736-gradonacelnik-zeli-u-osnovne-skole-uvesti-odore-za-ucenike/>
- . MLADENOVSKI, M. Gl. Ur. 2008. *JUGOSLAVIJA IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA: Obični ljudi u neobičnoj zemlji, svakodnevni život u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji 1945.-1990.* Ur. Lj. Lazarević, G. Miloradović, D. Benčić, H. Klasić, E. Velađić, E. Radušić, B. Dujković – Blagojević. Sarajevo: UROCLIO Udruženje nastavnika i profesora historije Euroclio HIP BIH

http://www.skolegijum.ba/static/biblioteka/5460fe55a9ee4_02SvakodnevnizivotuBiH,HrvatskojiSrbiji1945-1990.materijalzanastavnikeistorije.pdf

c) Rječnici

. **Hrvatski jezični portal** (znanje.hr)

. Pojam: *Mig*.

https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1pjWBU%3D

. **Hrvatska enciklopedija** (enciklopedija.hr)

. Pojam: *Uniforma*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63206>

. Pojam: *Agens*. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=773>

- IZVORI KAZIVANJA:

a) Kazivači diplomskog rada (istraživačka građa polustrukturiranih intervjuja)

. **MARINA C.**, rođena 1950. god. u Crikvenici u kojoj pohađa osnovnu, srednju Upravnu školu pohađa u Zagrebu; živi u Zagrebu (Črnomerac) u prijevremenoj mirovini / tajnica na fakultetu Sveučilišta u Zagrebu; razgovor učinjen tijekom siječnja 2020.;

. **GIOVANA A.**, rođena 1957. god. u Zagrebu, osnovnu, gimnaziju i studij medicine pohađa u Zagrebu; živi u Zagrebu (Vrbik, Medveščak) radi kao liječnica; razgovor učinjen tijekom veljače 2020.;

. **MARINA S.**, rođena 1950. u Zagrebu, osnovnu i srednju školu pohađa u Zagrebu; živi u Zagrebu (Trešnjevka) u mirovini/ službenica u državnoj upravi; razgovor učinjen u veljači 2020.;

. **IVAN M.**, rođen 1952. u Novom Sadu, osnovnu i gimnaziju te studij prava pohađa u Zagrebu; živi u Zagrebu (Medveščak) u mirovini/ korporativni pravnik; razgovor učinjen tijekom siječnja 2020.

b) Izvori kazivanja (tiskani izvori)

. **OPAČIĆ, N.** 2009. *Moja draga škola*. Zagreb: Profil (odabrana poglavlja)

. **TAJDER, A.** 2013. *Titoland: Jedno jednakije djetinjstvo*. Zagreb: V.B.Z (odabrana poglavlja)

- ŠARIĆ, A. 1982. *Odijevanje: udžbenik za domaćinstvo u V razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

c) E-kazivači (komentari via društvenih mreža i foruma)

- Komentari na temu: *Biste li uveli uniforme u školu?* 10.03.2016. Autor threada TrueCroatian. Mrežni Forum.hr.
<http://www.forum.hr/showthread.php?t=930027&page=3>
- Komentari na temu: *Ljevičari bi opet uvodili kute u školu i promovirali komunističku jednakost*. 6.2.2017. Autor threada sk_brann. Mrežni portal Index.hr.
<http://www.index.hr/indexforum/postovi/235032/ljevicari-bi-opet-uvodili-kute-u-skolu-i-promovirali-komunisticku-jednakost/1>
- Komentari novinarskog članka, OSTOJNIK, P. 06.02.2017. *Bandić poslao dopis: Školske uniforme su već gotova stvar?* Mrežni portal 24sata.hr. https://www.24sata.hr/news/bandic-poslao-dopis-skolske-uniforme-su-vec-gotova-stvar-510399/komentari?order=-popularity&page=3#top_pagination
- *Plava kuta*. 26.6.2016. Autorica Magdalena. Blog članak PS-portal.hr. <https://www.ps-portal.eu/kolumna/plava-kuta/>